

શ્રીમજુર્વેદીય ઋષિ આહિકાશ.

ધર્મો વિશ્વસ્ય જગતઃ પ્રતિષ્ઠા
લોકે ધર્મિષ્ઠં પ્રજાઃ ઉપસર્પતિ
ધર્મે પાપમપનુદતિ ધર્મે સર્વ
પ્રતિષ્ઠિતં તસ્માદ્ધર્મે વ્યયં વદન્તિ ॥

અનુસ્તૈતિચારણકર્તા દશમા પ્રમાણનો અનુવાકમાં કહ્યું છે.

અપાર્વ પ્રકટ કરનાર,
હરિવદ્ધ મહારાકર મહં.

મુ. આમોદ, ડે. નાયણુનાથ, ભરૂચ.

ઉત્કૃષ્ટ મુદ્રણ સમમાં પડે પુરુષોત્તમ રાજદાસે અપ્યુ
ડે. મેરીશ પુ. નીચે—અમદાવાદ.

થમ આર્ટિસ્ટ
૧ ૧૯૮૭

પ્રત ૧૦૦૦
સેન ૧૯૩૧

કિંમત અમૂલ્ય.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમીક ૧૫૬૮૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ યજુર્વેદીય લઘુ શાહિદમઝમી

વિષય ૫૧૨:૪૧૪

॥ શ્રોગણેશાય નમઃ ॥

॥ અથ પ્રાતરુત્થાન વિનિયમ ॥

સૂર્યોદય થવાને છઠ્ઠી રાત્રી રહે (આદ્ય સુતીમાં) તે વખતે
ધર્મ જિજ્ઞાસુએ નિદ્રાનો ત્યાગ કરવો અને ઇષ્ટાનું સ્મરણ કરવું.
આહ્વાણને ઇષ્ટદેવમાં શિવજી કહેવાય છે, પરંતુ પ્રાણ નીચેના મંત્ર
બોલી કર દર્શન કરવું; તેમજ અન્ય માંગલીક પદ્યો પણ બોવા:—
કરદર્શન.

કરાત્રે વસતે લક્ષ્મી; કર મધ્યે સરસ્વતી,
કરમૂલે સ્થિતો પ્રદ્યુમ્ન પ્રભાતે કર દર્શનમ્.
ત્યારપછી નીચેના મંત્રથી જુમીને સ્પર્શ કરવો—

સંકુરે વસને દેવી, સર્વતસ્તન મહિહતે;
વિષ્ણુ પત્નિ નમસ્તુભ્યં, આદરસ્પર્શક્ષમ સ્વમે.

પછી શુભ જલવડે ત્રણ કોગળા કરી, મુખ તથા આંખોને ધોઈ,
આયમન લઈ પછી નીચેના મંત્રથી શિવજીનું પ્રાતઃસ્મરણ કરવું—

પ્રાતઃ સ્મરામિ ભવલીતિ હરં સુરેશં;
ગંગાધરં વૃષભ વાહન મંથિકેશમ્,
ખટ્વાંગ શૂલ વરદા ભય હસ્તમીશં;
સંસાર રોગ હરમૌષધ મ દ્વિતીયમ્.

પ્રાતઃનમામિ ગિરિશં ગિરિન્ધર્ધં દેહં;
 સ્મર્ગં સ્થિતિ પ્રલય કારણ માદિદેવમ્,
 વિશ્વેશ્વરં વિજિત વિશ્વ મનોહિરામં;
 સંસાર રોગ હરમૌષધ મ દ્વિતીયમ્.

૨

પ્રાતર્ભંજમિ શિવ મેકમનં ત માદ્યં;
 વેદાંત વેદ્ય મખિલં પુરૂષં મહાંતમ્,
 નામાદિ ભેદરહિતં પડ્ભાવ શૂન્યં;
 સંસાર રોગ હરમૌષધ મ દ્વિતીયમ્.

૩

॥ અથ મલમૂત્યાગઃ ॥

ગામથી સો અને નગરથી ચારસો પગલાં નૈરત્ય ખૂણામાં દૂર જઈ, અનુકૂલતા હોય તો ભૂમિપર સૂકું ઘાસ પાંદડાં કે ખીજ કાઈ ચીજ પાથરી, રાત્રિના ભાગમાં દક્ષિણભણી અને બાકીનો જે વખત તેમાં ઉત્તર તરફ મુખ રાખી, ઉપવીતને જમણે કાને રાખી બેસવું, અને સાથે લઈ ગયેલા જળપાત્રને જમણા હાથ તરફ મૂકવું. ત્યાર પછી મૌનપણે થુંક્યા વગર મલમૂત્રનો ત્યાગ કરવો. ગામ કે નગરની નજીક મળમૂત્ર કરવા જગ્યા નિર્માણ થયેલી હોય તો, ત્યાં, જો દિશાનો નિયમ પાળી શકાય એમ હોય તો પાળવો. માથાપર તથા મુખપર વસ્ત્ર ઢાંકવું.

લીલા ઘાસપર, કીડીઓના કે ખીજ કાઈપણ પ્રાણીના દરપર, જલાશયના સમીપમાં, માર્ગમાં, શેરીમાં, જલમાં, દેવાલય સંબંધી સ્થળમાં, અગ્નિઉપર, રાખઉપર, ગોમયપર, ગૌશાળામાં પર્વતના

જાંચા શિખરપર, સ્મશાનમાં, પડી જવાનો ભય રહે એવા સ્થાનમાં, ઉદ્યાનની સમીપમાં, પ્રવાસિજનોને વિશ્રામ લેવાના સ્થાનમાં (ધર્મશાળામાં), વૃક્ષનામૂળમાં, ઊભાંઊભાં, ચાલતાં ચાલતાં, ખેડેલા ખેતરમાં, અને અગ્નિ-સૂર્ય-ચંદ્ર-વાયુ-સ્રી-ગુરુ અને બ્રાહ્મણ એમની સન્મુખ મલમૂત્રનો ત્યાગ કરવો નહિ.

॥ શૌચ વિધિ: ॥

મલત્યાગ કર્યા પછી ઉપસ્થપર એકવાર અને ગુદાપર ત્રણવાર માટી તથા જલ લગાડવાં. અને પછી જલથી તે અવયવો તથા ડાબો હાથ શુદ્ધ કરવા. પછી અનુકૂલ સ્થાનકે આવી, ડાબાહાથમાં ઢશવાર, બંને હાથમાં સાતવાર, અને બંને પગમાં અઢકવાર એ પ્રમાણે લીલા આમળા જેવડી શુદ્ધ મૃતિકા લગાડવી, અને તેટલીજ વખત જલવડે તે તે અવયવો ધોવા. આવી રીતે ન બની શકે તો, મલીનતા સારી રીતે નાશ પામે ત્યાં સુધી માટી તથા જલથી તે અંગોને ધોઈ સ્વચ્છ કરવા. પગ ધોયા પછી હાથને તથા જલપાત્રને ધોવાં. પીતળ વિગેરે ધાતુનું પાત્ર જો દિશાએ જતિ વેળા સાથે લઈ જવામાં આવ્યું હોય, અને તે બીજા ઉપયોગમાં લેવાનું હોય; તો તેને ખેવાર જલથી અને મૃતિકાથી ધોવું. મૂત્ર ત્યાગ કરતી વેળાપણ કંઠલંબીત જનોઈ કરી જમણા કાનપર ચઢાવવું. મૂત્રત્યાગ કર્યા પછી લીંગપર એકવાર, ડાબાહાથમાં ત્રણવાર, અને બંને હાથમાં ખેવાર મૃતિકા લગાડવી, અને તેટલીજ વાર તે અવયવો જલથી ધોવા. હમણાં તો ઘણાખરા દિવે મૂત્રત્યાગ કર્યા પછી ઉપસ્થ તથા હાથને જલપણ લગાડતા નથી. બીલકુલ શૌચાદિ ધર્મને આચરતા નથી એ અનાચાર છે. ક્વચિત્ કોઈ કારણથી ઉક્ત શૌચ ન બની શકે તો જલથી ઉપસ્થ

તથા હાથ તો અવશ્ય ધોવાજ નોઈએ. આ શૌચ ગૃહસ્થ માટે જાણવું. બ્રહ્મચારીએ એનાથી બમણું, અને સન્યાસીએ ચારગણું શૌચ કરવું. દિવસ કરતાં રાત્રીએ અડધું શૌચ કરવું. રોગીએ તથા પ્રવાસીએ રાત્રીએ અડધું કિંવા યથાશાખ્ય શૌચ કરવું. ત્યારપછી આચમન લેવું; અને પ્રાતઃકાલમાં એવી રીતે શૌચ કરી લીધા પછી દાતણ કરવું. જે ઉપવીત વિના મલમૂત્રનો ત્યાગ કરે તો તે દિવસે જે ઉપવાસ કરીને દાન તથા હોમ કરે તો શુદ્ધ થાય છે.

રાક્ષડાની, ઊંદરનાદરની, જલની અંદરની, શૌચ કરતાં અવશેષ રહેલી, ધરની ભીંતઆદિની, માર્ગમાં રહેલી અને અપવિત્ર સ્થાનની મૃતિકાનો શૌચમાં ઉપયોગ ન કરવો. પણ તે સિવાયની મૃતિકાનો ઉપયોગ કરવો.

ટીપ્પ:-૧ સ્નાન કર્યા પછી, બોજન કર્યા પછી, નિદ્રા કર્યા પછી, ને કર્મકાલે અધોવાયુ સરે તે પ્રસંગે સ્માર્ત રીતે ઈશ્વર નામોચ્ચારણથી ત્રણ આચમન કરવાં જોઈએ. સ્માર્તની જગાએ શ્રૌત આચમન કરે તો પણ ચાલે. ગાયત્રી મંત્રથી એકવાર આચમન લેવું એ શ્રૌત આચમન કહેવાય. ને ॐ કૈશવાય નમઃ । ॐ માધવાય નમઃ । ॐ નારાયણાય નમઃ । એમ ત્રણમાંના અંકેક મંત્રવડે અંકેક આચમન કરવું, તે સ્માર્ત આચમન કહેવાય. પછી જમણો હાથ ધોઈ હોઠને ખેવાર જલથી શુદ્ધ કરવાં. કાંસું, લોદું, સીસું, કલઈ, જસત અને પીતળ એ ધાતુના પાત્રવડે આચમન કરવું નહિ. આચમન કરતી વખત ઉત્તર કે પૂર્વ તરફ મુખ રાખવું. માથે તથા કંઠમાં વસ્ત્ર ન રાખવું, જનોઈ ડાબા ખજાપર રાખવું, શિખા બાંધી રાખવી, પગમાં કાંઈ ન પહેરવું, આડું અવળું જોવું નહિ, અને હસવું કે

॥ દંતધાવન વિધિ: ॥

૧ દાતણુ ટચલી આંગળીના ટેરવા જેવડું બડું, છાલસહિત, ગાંઠ તથા છિદ્ર વિનાનું, સરલ લેવું. બ્રાહ્મણે દશ આંગળનું, ક્ષત્રિએ નવ આંગળનું, વૈશ્યે આઠ આંગળનું, અને શુદ્રે સાત આંગળનું લેવું. વળી તે સૂકું, સડેલું કે જીવડાવાળું ન જોઈએ. દાતણુ કરતી વેળા નીચેનો મંત્ર બાણવો:—

ૐ આયુર્બલં યશોવર્ચઃ પ્રજાઃ પશૂન્ વસૂનિ ચ ।

બ્રહ્મ પ્રજાં ચ મેઘાં ચ ત્વં નો દેહિ વનસ્પતે ॥

પછી દાતણુને ધોઈ અનુકૂલતા હોય તો ઉત્તર કે પૂર્વબાણી મુખ રાખી તેને ચાવવું, તે તેના એક આંગળને આસરે થયેલા કેમળ કુઆથી દાંતને શુદ્ધ કરવા. પછી તેની ચીરથી કે ઉલ્લેખિનીથી (સોના, રૂપા, અથવા ત્રાંબાની ઓલ ઉતારવાની પટ્ટીથી) જીભની ઓલ ઉતારવી. ઓલ જિતાર્યા પછી મુખ શુદ્ધિ માટે બાર ફાગળા કરી સૂર્યને નીચે મુજબ નમન કરવું:—

બોલવું પણ નહિ, અંગુઠો તથા ટચલી આંગળી છૂટાં રાખી ટાઢા અને કિણાદિ વિનાના જલથી હૃદયને પહોંચે એવી રીતે જમણા હાથના અંગુઠાના મૂળવડે આચમન લેવું.

ટીપ:—૧ દાતણુ કરવા યોગ્ય કાષ્ટનો નિયમ એવો છે કે:— કાંટાવાળાં વૃક્ષોનાં, જેમાંથી દૂધ જેવા ચીકણા પદાર્થ નિકળે તેવા વૃક્ષોનાં, આધેડા આદિ તરૂંનાં ગૃહણુ કરવાં. તેમાં પણ સમય, વૃક્ષાદિના ગુણુદોષ, અને પોતપોતાની પ્રકૃતિ અનુસાર અગર તો ઉત્તમ રસવાળાં ઝાડનાં દાતણુ ગૃહણુ કરવાં.

સૂર્ય નમન.

આદિત્યસ્ય નમસ્કારં યે કુર્વન્તિ દિને દિને ।
જન્માન્તર સહસ્રેષુ, દારિદ્ર્યં નોપજાયતે ॥

શ્રીઓએ તુલસીને નમન કરવું:-

તુલસી નમન.

મહાપ્રસાદ જનની, સર્વ સૌભાગ્ય દાયિની ।
આધિ વ્યાધિ હરા નિત્યં, તુલસી ત્વં નમોસ્તુતે ॥

અર્થ:-મહાપ્રસાદ આપનારાં હે માતા તમે બધી શ્રીઓને સૌભાગ્યનાં દેનારાં છો, તેમજ આધિ વ્યાધિને નિત્ય હરનારાં એવાં હે તુલસી માતા તમને નમસ્કાર હો.

ગૃહસ્થે જે દિવસે દાતણુ ન મળે તે દિવસે, અથવા અમાવાસ્યા, શ્રાધ કે ઉપવાસાદિને દિવસે, ઝાડનાં પાંદડાં કે રાખથી કે મંજનથી તર્જની વિનાની બીજી આંગળીવડે અથવા આર કાગળાવડે દાંતને શુદ્ધ કરવા. મુખનો દુર્ગંધ દૂર કરવા તથા દાંતને સ્વચ્છ કરવા જેમને નિત્ય પ્રાતઃ દાતણુની અપેક્ષા હોય તેમણે, વૃતને દિવસે દાતણુ કરતાં દાંતમાંથી લોહી ન નિકલે એમ સાવધાનતા રાખી દાતણુ કરવું; કેમકે તે દિવસે જે લોહી નિકળે તો ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે વૃતનો ભંગ થાય છે.

॥ અથ નદ્યાદિ જલ સ્નાન વિધિઃ ॥

નદી આદિ જલાશય પ્રતિ જતાં દર્ભ, ગંધ, પુષ્પ, પવિત્ર વસ્ત્રાદિ સાથે લેવું. તે તમામને પવિત્ર જગ્યાએ રાખવું. માટી તથા

જલવડે બે પગ તથા હાથ ઘોઘ, શિખા બાંધી, ગોઠણ સુધી જલમાં
ભાભા રહીને, અને તેથી ઓછું જલ હોય તો બેસીને, આચમન કરી,
અંજલી (હથેલીમાં) લઈ, પછી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો;

અત્રાઘ મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુક
તિથૌ અમુકવાસરે શુભ પુણ્ય તિથૌ મમ આત્મનઃ શ્રુતિ
સ્મૃતિ પુરાણોક્ત પુણ્ય ફલ પ્રાપ્ત્યર્થે અમુક તીર્થે વા ગૃહે
પ્રાતઃ સ્નાન મહં કરિષ્યે ॥

પછી જલાશયમાંના જલને નમસ્કાર કરી, ગંધાદિકથી પૂજન કરી,
તલાવ, કુંડ, કિંવા વાવમાં પૂર્વભણી અને નદીમાં પૂર્વભણી કિંવા
પ્રવાહ ભણી મુખ રાખી, નર્મદાદિ તિર્થોની ભાવના કરવી ને નીચે
મુજબ સ્તવન કરવું.

ત્વં રાજા સર્વ તીર્થાનાં, ત્વમેવ જગતઃ પિતા,
યસ્યિતં દેહિમે તીર્થમ્; તીર્થરાજ નમોસ્તુતે.

બંને હાથના અંગુઠાવડે બંને કાન, બંને તર્જનીવડે બંને નેત્ર,
અને બંને મધ્યમા વડે બંને નાકનાં છિદ્ર બાંધ કરી, ત્રણવાર હુબકી
મારી બધા અંગનું હાથવડે પ્રક્ષાલન કરી, પછી બે આચમન લઈ,
નીચેના મંત્રોથી દર્ભવડે વા જમણા હાથની અનામિકા તથા મધ્યમા-
વડે માર્જન કરવું:-

ૐ આપો હિ ણ્ઠા મયોશ્રુવસ્તા ન ડર્જે દધાતાન ।

મહે રણાય ચક્ષસે

॥૧॥

ૐ યો વઃ શિવતમો રસસ્તસ્ય ભાજયતેહ નઃ ।

ઉશતીરિવ માતરઃ

॥૨॥

ॐ તસ્મા અરક્ષમામ વો યસ્ય ક્ષયાય જિન્વથ ।

આપો જનયથા ચ નઃ

॥૩॥

પછી જલમાં ડુબકી મારીને નીચેના મંત્રવડે અધમર્ષણ કરવું. ડુબકી માર્યા પછી એક શ્વાસે એકવાર કિંવા ત્રણવાર એ મંત્ર મનમાં બોલવાનો છે.

ॐ દ્રુપદાદિવ મુમુચાનઃ સ્વિન્નઃ સ્નાતો મલાદિવ ।

પુતં પવિત્રેણેન્વાજ્યમાપઃ શુન્ધન્તુ મૈનસઃ ॥

પછી આચમન લેવું. પછી તર્પણ કરવાની ઇચ્છા હોય તો તે નીચે પ્રમાણે કરવું:—ત્રણ સળીવાળો દર્ભ લઈ તેનો આગલો અણી-વાળો ભાગ પૂર્વભણી રાખી દેવ તિર્થથી [હાથના આંગળાના(ટરવાંથી) અગ્રભાગથી] નીચેના દેવોને અકેક ૧અંજલી આપવી.

ॐ બ્રહ્માદયો દેવાસ્તૃપ્યંતામ્ । ॐ મૂર્દેવાસ્તૃપ્યંતામ્ ।

ॐ મૂર્વદેવાસ્તૃપ્યંતામ્ । ॐ સ્વર્દેવાસ્તૃપ્યંતામ્ । ॐ મૂર્ભુવઃ સ્વર્દેવાસ્તૃપ્યંતામ્ ॥

દર્ભનું મૂળ જમણા હાથના અંગુઠાના મૂળ આગળ આવે તેમ આડોકરી, પછી જનોઈ કંઠસ્થ કરી, પ્રભાવતિ તિર્થથી (ટચલી આંગળીના મૂળથી એ હાથની વચ્ચેથી) નીચેના ઋષિઓને બધે અંજલી આપવી:—

ॐ સનકાદિદ્વૈપાયનાદયો ઋષયસ્તૃપ્યંતામ્ । ॐ મૂ-

ટીપ:—૧ એ હાથ જોડી રાખી પાણીનો ખોખો ભરી તે બાર આંગળી જોડે કરી મંત્ર ભણતા જવું, ને પ્રત્યેક મંત્રને અંતે તે હાથમાંનું જલ જલમાં નાંખતાં જવું તે અંજલી કહેવાય.

ર્કષયસ્તૃપ્યંતામ્ । ૐ ભુવર્કષયસ્તૃપ્યંતામ્ । ૐ સ્વર્કષય-
સ્તૃપ્યંતામ્ । ૐ મૂર્મુવઃસ્વર્કષયસ્તૃપ્યંતામ્ ॥

પછી જમણા હાથના અંગુઠાના મૂળ આગળ આવે તેમ દર્શ
એવડો કરી (મૂળ તથા અગ્ર તર્જની તથા અંગુઠાની વચ્ચે રાખી),
પછી જનોઈ અપસવ્ય કરી, પિતૃતિર્થથી (જમણા હાથના અંગુઠા
અને તર્જનીના મધ્ય ભાગથી) પિતૃઓને ત્રણ ત્રણ અંજલી આપવી;-

ૐ કવ્યષાઢનલાદયઃ પિતરસ્તૃપ્યંતામ્ । ૐ મૂઃપિતર-
સ્તૃપ્યંતામ્ । ૐ ભુવઃપિતરસ્તૃપ્યંતામ્ । ૐ સ્વઃપિતર-
સ્તૃપ્યંતામ્ । ૐ મૂર્મુવઃસ્વઃપિતરસ્તૃપ્યંતામ્ ॥

પછી જનોઈ સવ્ય કરી, આચમન લઈ, જળાશયને નમસ્કાર
કરી, સૂકાયેલું પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી, કટી ભાગથી લીનું વસ્ત્ર કાઢી લેઈ,
ઉપવસ્ત્ર ધારણ કરવું. પછી પલાળેલું વસ્ત્ર નીચેથી નાંખવું, પણ તેનાથી
શરીર લુંછવું નહિ. પછી ભસ્માદિ ધારણ કરવાં.

“ મૃદં વિના તુ માસેન, સંધ્યાહીનાત્ ત્રિમિર્દિને । ”

પ્રાતઃસ્નાનં ત્યજન્ વિપ્ર, સપ્તાહા ચ્છુદ્રતાં વ્રજેત્ ॥

ભાવાર્થ:-માટી વિના શૌચ કરવાથી એક માસે, સંધ્યાને
ત્યાગ કરવાથી ત્રણ દિને, અને પ્રાતઃસ્નાનને ત્યાગ કરવાથી સાત
દિવસે દિવસે શુદ્રપણાને પામે છે.

અંગુઠાનું નામ અંગુષ્ઠ, તેની સાથેની આંગળીને તર્જની કહે
છે, તેની સાથેની ને મધ્યમા કહે છે, તેની સાથેની ને અનામિકા કહે
છે, અને છેલ્લી આંગળીને કનિષ્ઠિકા કહે છે.

॥ અથ ગૃહસ્નાન વિધિઃ ॥

ગૃહસ્થે ગૃહસ્નાન કરવું હોય તો ^૧ઉષ્ણજળે વા ટાઢ જલે સ્નાન કરવું, અસ્વસ્થ શરીરવાળાએ ટાઢ જલે સ્નાન કરવું નહિ. ત્રાંબાકુંડી આદિક પવિત્ર વાસણમાં તિર્થભાવનાએ થોડું થોડું ટાઢું જળ રેડી તેપર ગરમ જળ નાંખવું. પ્રથમ ગરમ જળ લઈ તેપર ટાઢું જળ રેડવું નહિ. પછી હાથપગ ધોઈ, શિખા બાંધી, પૂર્વાભિમુખે કિંવા ઉત્તરાભિમુખે ખેસી, આચમન કરી સ્નાન કરવાનો સંકલ્પ સ્નાનવિધિમાં આગળ લખ્યો છે તે પ્રમાણે કરવો. પછી ઓં શં જ્ઞો દેવિરભિષ્ટયઽઆપો ભવંતુ પીતયે । શં ય્યો રભિસ્ત્રવંતુનઃ ॥

પછી નીચે પ્રમાણે ખોલી આચમન કરવું;-

૧ ઓં આપઃ પુનંતુ પૃથવીં, પૃથિવી પૂતા પુનાતુમામ્ ।

પુનન્તુ બ્રહ્મણસ્પતિર્બ્રહ્મપૂતા પુનાતુ મામ્ ॥૧॥

યદુચ્છિષ્ટમભોજ્યં ચ, યદ્વા દુશ્ચરિતં મમ ।

સર્વં પુનન્તુ મામાપોઽસતાં ચ પ્રતિગ્રહં સ્વાહા ॥૨॥

ટીપઃ-૧ મરણ, પુત્રાદિનો જન્મકાલ, સંક્રાન્તિ, શ્રાદ્ધ દિવસ, પોતાનો જન્મ દિવસ, તેમજ અયોગ્ય એવી વસ્તુ અને અયોગ્ય પ્રાણીનો સ્પર્શ એ નિમિત્ત હોય તો ગૃહસ્થે ઉષ્ણજળે સ્નાન કરવું નહિ.

૨ પાણી પૃથ્વીને (સ્થુલ શરીરને) પવિત્ર કરે, પવિત્ર થયેલી પૃથ્વી (સ્થુલશરીર) મને (ક્ષેત્રજ્ઞને) પવિત્ર કરે. (વળી તે પાણી) વેદના પાલકને (આચાર્યને) પવિત્ર કરે. વેદ પવિત્ર (બહુ માન પામેલા) થયા છતાં મને પવિત્ર કરે. (૧)

જે એકું અને નિંદિત ભોજન (મેં કર્યું હોય) તથા અપૃતિગૃ-

પછી નીચેના મંત્રથી પ્રોક્ષણ (માર્જન) કરવું:-

ॐ આપો હિ છા મયોમુવસ્તા ન ડઙ્ગે દધાતન ।

મહે રણાય ચક્ષસે ॥૧॥

ૐ યો વઃ શિવતમો રસસ્તસ્ય ભાજયતેહ નઃ ।

ઉશતીરિવ માતરઃ ॥૨॥

ૐ તસ્મા અરઙ્ગમામ વો યસ્ય ક્ષયાય જિન્વથ ।

આપો જનયથા ચ નઃ ॥૩॥

માર્જન કરતાં જલમાં છાંટા ન પડે એમ સાવધાનતા રાખી નીચેની તીર્થ લાવના રાખી, મૌનપણે શરીર સારી રીતે યોગ્ગ્ય થાય તેમ સ્નાન કરવું.

ગંગે ચ યમુને ચૈવ, ગોદાવરી સરસ્વતિ ।

નર્મદે સિન્ધુ કાવેરી, જલેઽસ્મિન્ સન્નિધિં કુરુ ॥

ઘેર સ્નાન કરવામાં અધ્યમર્ષણ અને તર્પણ કરવાં નહિ, સ્નાન કર્યા પછી આચમન કરવું. એ રીતે સ્નાન કરી સૂકાયેલું પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી, સ્નાન સમયે પહેરેલું લીનું વસ્ત્ર ઉપર કટીલાગથી કાઢવું. પછી ખીજું ઉપવસ્ત્ર ડાબે ખભે ધારણ કરી પલાળેલું વસ્ત્ર નીચોવવું. નીચોવેલું વસ્ત્ર કર્મકાલે ખભા ઉપર ધરવું નહિ.

હોના પ્રતિગૃહ (મેં કરેલો હોય) અથવા મારામાં જે દુરાચરણ (હોય, તે) સર્વથી જલ મને પવિત્ર કરે. (આ આચમનવડે સર્વ પાપો હૃદયસ્થ પરમાત્મામાં સારી રીતે હોમેલાં થાઓ. (૨)

॥ ગૌણ સ્નાન વિધિ: ॥

૧ મંત્ર સ્નાન—આપો હિ સ્નાન એ મંત્ર બોલી અંગોનું પ્રોક્ષણ કરવું તે, ગાયત્રી મંત્રથી જલમંત્રી તે જલથી અંગોનું પ્રોક્ષણ કરવું તે ગાયત્ર્ય સ્નાન. ઓં નમઃ શિવાય એ મંત્રથી ભસ્મ સ્નાન કરવું. (શરીરના ભાગોને થોડી થોડી ભસ્મ લગાડવી) તે અગ્નેય સ્નાન. ગાયોના ચાલવાથી ઉડતી રજને પોતાના અંગપર પડવા દેવી તે વાવવ્ય સ્નાન, તડકામાં ઉભા રહી પોતાના અંગપર સૂર્યના કિરણ પડવા દેવાં તે દિવ્યસ્નાન, જલાશયમાં પડી શીઘ્ર પાછું બહાર નીકળવું તે, વાણુસ્નાન, વસ્ત્ર પલાળી તે વડે શરીર લુંછવું તે કાપિલસ્નાન, શુદ્ધ મૃતિકાથી સ્નાન કરવું તે પાર્થિવસ્નાન, અને આત્મચિન્તન કરવું તે માનસ સ્નાન ગણાય છે. ગૌણસ્નાનમાં પ્રથમ દેશકાલનો ઉચ્ચાર કરી સંધ્યાચધિકારાર્થે અમુક સ્નાન મહં કરિષ્યે । એમ કહેવું. પછી પ્રત્યેક સ્નાનને અંતે ધોયેલું વસ્ત્ર પહેરી ધોયેલું ઉપવસ્ત્ર ધારણ કરવું; પરંતુ તેવા સ્નાનથી શ્રાદ્ધ કર્મ, દેવ પુણ્ય અને વૈશ્વદેવ ઇત્યાદિ કરી શકાતાં નથી.

॥ અથ સન્ધ્યા પ્રયોગ: ॥

॥ અથ ભસ્મ (ધારણ) ત્રિપુંડ્રનો વિધિ: ॥

સ્નાન કરી રહ્યા પછી દ્વિજ જાતિએ જપ, હોમ, વૈશ્વદેવ, બ્રહ્મયજુ, શ્રાદ્ધ, દાન અને સ્વાધ્યાયના આરંભમાં અવસ્ય ભસ્મનું ત્રિપુંડ્ર કરવું જોઈએ. માટે ડાબા હાથમાં ભસ્મ લઈ, જળનાંખી, તેપર જમણા હાથ ઊંઘો રાખી, કરસંપુટ કરી, ઓં અગ્નિરિતિ ભસ્મ । ઓં વાયુરિતિ ભસ્મ । ઓં જલમિતિ ભસ્મ । ઓં

સ્થલમિતિ ભસ્મ । ૐ વ્યોમેતિ ભસ્મ । ૐ સર્વ — હ વા હ્રદં
 ભસ્મ । મન ઇતાનિ ચક્ષુષિ ભસ્માનો ॥ એ મંત્રવડે ભસ્મને
 મંત્રી, પછી બંને હાથની વચલી ત્રણ આંગળીઓવડે તે ભસ્મને
 ૐ ત્ર્યંબકં ચ્યજામહે સુગંન્ધિપુષ્ટિવર્ધનમ્ । ઉર્વારુકમિવ-
 બન્ધનાન્મૃત્યોર્મુક્ષીય મામૃતાત્ ॥ એ મંત્ર બોલી મસળવી
 અને સૂર્યને પ્રદર્શિત કરી તે ભસ્મવડે લલાટ, હૃદય, કંઠ, ખભા,
 બાહુના સંધિઓ, હાથનાં પડખાં, નાભિ, પેટનાં પડખાં, અને શિર
 એ સ્થાનકે ત્રિપુંડ્ર (ત્રણરેખા) કરવાં.

॥ અથ રુદ્રાક્ષ ધારણં ॥

રુદ્રાક્ષને ગંધ, અક્ષત, પુષ્પ વિગેરથી પુજન કરી નીચેના મંત્રથી
 કંઠમાં ધારણુ કરવી.

ૐ ત્ર્યંબકં ચ્યજામહે સુગંન્ધિમ્પુષ્ટિવર્ધનમ્ ।

ઉર્વારુકમિવબન્ધનાન્મૃત્યોર્મુક્ષીય મામૃતાત્ ॥

॥ અથ પ્રાતઃસન્ધ્યા ॥

પવિત્ર સ્થળે, પવિત્ર આસનપર, પૂર્વાભિમુખે સ્વસ્તિકાસને બેસવું.
 પછી નીચેની રીતે બોલી શિખા બંધન કરવું.

ચિદ્રૂપિણિ મહામાયે દિવ્યતેજઃ સમન્વિતે ।

તિષ્ઠ દેવી શિખાબન્ધે તેજો વૃદ્ધિં કુરુષ્વમે ॥

ત્યાર પછી મોઢા આગળ તરલાણી, શુદ્ધ પવિત્ર જળથી ભરેલો
 ત્રાંખાનો કળશ તથા પવાલું, આચમની, અર્ધાંહિ, તથા ગંધ, પુષ્પ,
 દર્બ, યવ, તલ વિગેરે પુજના સાહિત્ય પાસે રાખવાં, પછી ડાબા

હાથથી આયમનીવડે જમણા હાથની હથેલીમાં એક માસાભાર સોનાની ગોળી કુખે એટલું જલ લઈ, તે હાથનો અંગુઠો તથા ટચલી આગળી પૃથક્ પૃથક્ રાખી તથા તે હાથને ડાબા હાથની તર્જની આંગળી અડાડી રાખી, આયમન નીચેના મંત્રથી કરવું.

ૐ કૈશવાય નમઃ । ૐ નારાયણાય નમઃ । ૐ માધવાય નમઃ । તે પછી **ૐ ગોવિંદાય નમઃ ।** એમ બોલી જમણા હાથને શુદ્ધ જલથી ઘોઈ નાખવો.

આયમન થયા પછી પ્રાણાયામ કરવો તેનો નિયમ નીચે પ્રમાણે છે.

આંખો બંધ રાખી, મૌનધારણુ કરી, નાકના ડાબા છિદ્રવાટે થોડો પવન બહાર કાઢી જમણા હાથની અનામિકા તથા ટચલી આંગળીવડે તે છિદ્રને દબાવી, જમણા છિદ્રવાટે બહારના અમૃતમય વાયુનું નીચે લખેલા મંત્રનું મનમાં એકવાર લણીજતા સુધી આકર્ષણુ કરવું. (પુરક કરવો.) એ વેળા ગુદાને સંકોચવી. પછી તે હાથના અંગુઠાવડે જમણું છિદ્રપણુ રોકી, ડોક નીચી નમાવી, નીચેના મંત્રનું ચારવાર સ્મરણુ કરતાં સુધી, તે પુરેલા પવનને રોકી રાખવો. (કુંભક કરવો.) પછી ડોકને નીચી કરી, નાભિને બરડા તરફ ખેંચી, ડાબા છિદ્રપરથી અનામિકા તથા ટચલી આંગળી ઉપાડી લેઈ, તે વાટે અંદરના પવનને નીચે જે મંત્ર લખેલો છે તે બેવાર બોલાઈ રહે તેવી રીતે ધીરે ધીરે બહાર કાઢવો. (રેચક કરવો.) તેવીજ રીતે ફરી (ડાબા) છિદ્રથી કહેલી રીતે અંદર ખેંચવો; પછી કહેલી રીત પ્રમાણે અંદર રોકવો, ને ઉપર સમજાવી ગયા તે રીતે પૂરેલા પવનને પાછો બહાર કાઢવો. આ એક પ્રાણાયામ થયો. એવી રીતે ત્રણ પ્રાણાયામ કરવાના છે. આવી રીતે જેમનાથી ન થાય તેમ હોય તેમણે પોતાની

શક્તિ પ્રમાણે પુરક, કુંલક અને રેચક કરવો, એટલે પુરકથી ચારગણો વખત કુંલક (અંદર રોકવો તે) અને પુરકથી બમણો રેચક કરવો.

પ્રાણાયામના મંત્રનો વિનિયોગ નીચે મુજબ કરવો:-

ૐ પ્રણવસ્ય પરબ્રહ્મ ઋષિઃ । પરમાત્મા દેવતા । દૈવો ગાયત્રી છંદઃ । સત્તાનાં વ્યાહતીનાં સર્વેષાં પ્રાણાયામે વિનિયોગઃ એમ કહી પાણી મૂકવું. પ્રાણાયામનો મંત્ર નીચે મુજબ:-

ૐમૂઃ ૐશુવઃ ૐસ્વઃ ૐમહઃ ૐજનઃ ૐતપઃ ૐસત્યમ્ ।
ૐતત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગોદેવસ્ય ધી મહિ ધી યો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ॥
ૐઆપો જ્યોતીરસોઽમૃતં બ્રહ્મ મૂ શુવઃ સ્વરોમ્ ।

ઉપરની રીતના મંત્રથી પ્રાણાયામ ત્રણ થઈ રહ્યા પછી પવિત્રી (દર્ભની કે ધાતુની વીંટી) ધારણ કરવી.

અપવિત્રઃ પવિત્રો વ્રેત્યસ્ય વામદેવ ઋષિઃ । મુખે વિષ્ણુ દેવતા । ગાયત્રી છંદઃ । હૃદિ પવિત્ર કરણે વિનિયોગઃ એવી રીતે હાથમાં જલ લેધને બોલવું અને તે પાણી મૂકી દર્ભ ફરી જલ લઈ નીચેના મંત્રથી પ્રોક્ષણ કરવું.

અપવિત્રઃ પવિત્રો વા સર્વાવસ્થાં ગતોઽપિ વા ।

ય સ્મરેત્પુણ્ડરીકાક્ષં સ બ્રાહ્માભ્યાન્તરઃ શુચિઃ ॥

અર્થ:-અપવિત્ર અથવા પવિત્ર ગમે તે અવસ્થામાં રહ્યો હોય તો પણ જે ભગવાનનું સ્મરણ કરે, તે બહાર અને અંતર પવિત્ર થાય છે. તાત્પર્ય કે ભગવાનના નામોચ્ચારથી તેના સ્થૂલ કિંવા શક્તિ શરીરમાં કાંઈ અશુદ્ધિ રહી હોય તો તે દૂર થાય છે.

સાર પછી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો.

અન્નાદ્ય મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુક-
તિથૌ અમુકવાસરે મમોપાતદુહિતક્ષયાર્થં પ્રાતઃસન્ધ્યોપાસન-
મહં કરિષ્યે ॥

પછી આચમનીમાં પાણી લેઈ નીચે પ્રમાણે બોલવું.

પૃથિવીત્યસ્ય મેરુપૃષ્ઠ ઋષિઃ । કૂર્મો દેવતા । સુતલં
છન્દઃ । આસને વિનિયોગઃ ॥

ઉપર પ્રમાણે કહી તરલાણામાં પાણી મૂકવું અને નીચેના મંત્રથી
પૃથ્વીને નમન કરવું.

પૃથ્વિ ત્વયા ધૃતા લોકા દેવિ ત્વં વિષ્ણુના ધૃતા ।
ત્વં ચ ધારય માં દેવિ પવિત્રં કુરુ યાસનમ્ ॥

પછી નીચેના મંત્રથી ગાયત્રીનું આવાહન કરવું:-

ગાયત્રીં ત્ર્યક્ષરાં બાલાં સાક્ષસૂત્રકમણ્ડલમ્ ।
રક્ત વસ્ત્રાં ચતુર્હસ્તાં હંસવાહનસંસ્થિતામ્ ॥
ઋગ્વેદસ્ય કૃતોત્સજ્ઞાં સર્વ દેવ નમસ્કૃતામ્ ।
બ્રહ્માણીં બ્રહ્મદૈવત્યાં બ્રહ્મલોકનિવાસિનીમ્ ॥
આવાહયામ્યહં દેવીમાયાન્તીં સૂર્યમણ્ડલાત્ ।
આગચ્છ વરદે દેવિ ત્ર્યક્ષરે બ્રહ્મવાદિનિ ॥
ગાયત્રી છન્દસાં માતર્બ્રહ્મયોનિ નમોઽસ્તુતે ।

પછી નીચેના મંત્રથી વિનિયોગ કરવો:-

સૂર્યશ્ચમેત્યસ્ય નારાયણ ઋષિઃ। સૂર્યોદેવતા । અનુષ્ટુપ્
છન્દઃ । અન્પ્રાસને વિનિયોગઃ ॥

એમ બોલી જળ મૂકી દેવું, અને ફરીથી જલ આચમન માટે હથેલીમાં લેઈ નીચેનો મંત્ર બોલવો:—

સૂર્યશ્ચ મામન્યુશ્ચ મન્યુપતયશ્ચ મન્યુકૃતેભ્યઃ પાપેભ્યો રક્ષ-
ન્તામ્ । યદ્રાત્ર્યા પાપમકાર્ષમ્ । મનસા વાચા હસ્તાભ્યામ્ ।
પદ્મામુદરેણ શિશ્ના । રાત્રિસ્તદવલુમ્પતુ । યક્તિશ્ચિત્ દુરિતં
મયિ । इदमहं माममृतयोनौ सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥

શબ્દાર્થ:—સૂર્ય તથા યજ્ઞ અને યજ્ઞના પતિઓ (ઈદ્રાદિ દેવો)
અસાંગ યજ્ઞકૃત પાપોથી મારી રક્ષા કરો. (મેં) રાત્રીએ મનથી,
વાણીથી, હાથથી, પગથી, પેટથી (ને) લીંગથી જે પાપ દિવસ રાત્રીએ
કયું હોય, તે (પાપ) દૂર કરો. વળી મારામાં જે ખીજું પાપ (હોય)
તે (પાપ)ને તથા લીંગ શરીરને મરણ રહિત જગતના કારણ સૂર્ય
આદિ સ્વયંપ્રકાશમાં હું (આચમન વડે) હોમું છું, (તે) સારી
રીતે હોમેલું થાઓ.

પછી નીચેના મંત્રોભણી ત્રણ આચમન કરવાં:—

ૐ કૈશવાય નમઃ સ્વાહા । ૐ નારાયણાય નમઃ સ્વાહા ।
ૐ માધવાય નમઃ સ્વાહા । પછી હાથને ૐ ગોવિંદાય નમઃ
હસ્તપ્રક્ષાલનમ્ એમ બોલી ધોવો.

ઉપર પ્રમાણે બોલી રહ્યા પછી નીચેનો મંત્ર બોલવો અને
દરેક ચરણને અંતે કિંવા પ્રત્યેક મંત્રને અંતે જમણા હાથની વચલી

મે આંગળીઓવડે શિર્ષ (શીર) ઉપર જલ છાંટવું. પરંતુ પ્રથમ આય-
મની અગર હાથમાં જલ લઈ નીચે મુજબ વિનિયોગ કરવો.

આપોહિષ્ટેતિ તિસ્તૃણાં સિન્ધુદ્વીપ ઋષિઃ । આપો દેવતા ।
ગાયત્રી હ્રુદ્ઃ । માર્જને વિનિયોગઃ ॥

પછી માર્જન નીચેના મંત્રથી કરવું.

ૐ આપો હિ ષ્ટા મયોમ્બુવસ્તા નઽરર્જે દધાતન ।
મહે રણાય ચક્ષસે ॥ ૧ ॥

ૐ યો વઃ શિવતમો રસસ્તસ્ય ષાઽષ્ટ તેહ નઃ ।
ઉશતીરિષ માતરઃ ॥ ૨ ॥

ૐ તસ્મા અરજ્ઞમામ વો યસ્ય ક્ષયાય જિન્વથ ।
આપો જનયથા ચ નડં ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:-હે પાણી? (તમે સર્વ પ્રાણીઓને) સુખ આપનાર
થાઓ. તે (પાણી) અમને અન્ન માટે સ્થાપો. (અમને સંધળી જાતનાં
અન્ન ખાનાર થઇએ એમ કરો.) અતે બ્રહ્મના દર્શન માટે તથા
વ્યાખ્યાન માટે અમને સ્થાપો. ૧

(હે પાણી?) જે તમારો અત્યંત કલ્યાણ કારી રસ(છે) તે
(રસ)ના અમને અહીં ભાગવાળા કરો, (પુત્રનું ભક્તું) ઇચ્છતી માની
પેઠે, અર્થાત્ જેમ મા દીકરાનું કલ્યાણ ઇચ્છતી હતી તેઓનું દુધઆદિ
રસથી પોષણ કરે છે તેમ હે જલ? તમે અમારું પોષણ કરો. ૨

(હે પાણી?) જે (અન્ન)ના નિવાસ માટે (તમે ઔષધિને)

તૃપ્ત કરો છો તે (અન્ન) માટે (અમે) તમને ચારે ભણીથી પોચીએ
છીએ. વળી (હે જલ ? તમે) અમને (પુત્ર પૌત્રાદિ) ઉત્પન્ન
કરવામાં સમર્થ કરો. ૩

આચમનીમાં જલ લેઈ નીચે પ્રમાણે વિનિયોગ કરવો:-

દ્રુપદાદિવેત્યસ્ય કોકિલ રાજપુત્ર ઋષિઃ । આપો દેવતા ।
અનુષ્ટુપ છન્દઃ । અઘમર્ષણે વિનિયોગઃ ॥

જલ મુકી દઈ પછી જમણા હાથની હથેલીમાં જલ લેઈ ડાબા
હાથના અંગુઠાવડે નાકનું ડાબું છિદ્ર દબાવી રાખી, જમણી હથેલીને
નાકના જમણા છિદ્રની આગળ રાખી, થોડો પુરક કરી, નીચેનો
મંત્ર મનમાં બોલી તે નાસિકાદ્વારા રચક કરવો. પછી તે જલને જોયા
વિના ડાબી બાજુ ભણી શીઘ્ર ફેંકી દેવું.

ૐ દ્રુપદાદિવ મુમુચાનઃ સ્વિન્નઃ સ્નાતો મલાદિવ ।

પૂતમ્પવિત્રેણેવાજ્જ્યમાપઃ શુન્ધન્તુ મૈનસદં ॥

શબ્દાર્થ:- (પગમાં પહેરેલી) પાદુકાથી છૂટો થયેલો જેમ (તે
પાદુકાના દોષથી મોકળો થાય છે, અને) પરસેવાવાળો (મનુષ્ય)
સ્નાન કરવાથી જેમ મેલથી (મોકળો થાય છે, તથા) પવિત્ર ઉનના
ગળણા) વડે (ગાળવાથી) જેમ ધી પવિત્ર (પોતાના) અંતર રહેલા
મેલ તથા જીવજંતુઆદિથી મોકળું થાય છે તેમ હે પાણી ? મને
પાપમાંથી પવિત્ર કરો. (પાપ સ્પર્શ ન કરે એમ કરો, પાપમાંથી
મુક્ત કરો.)

સારપછી એક આચમન કરવું. અને હથેલી ઘોઈ નાંખવી. પછી
અર્ધપ્રદાન માટે નીચેનો વિનિયોગ કરવો:-

ૐ તત્સવિતુરિત્યસ્ય । વિશ્વામિત્ર ઋષિઃ । સવિતા
દેવતા । ગાયત્રી છન્દઃ । અર્ચ્યદાને વિનિયોગઃ ॥

પછી પાણી તરલાણામાં મૂકી, અર્ધીયામાં જલ લઈ ગંધ,
પુષ્પ નાંખી નીચેના મંત્ર બોલી ત્રણ અર્ધ આપવા.

ૐ ભૂ ભુવઃ સ્વઃ ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગોદેવસ્ય ધી મહિ
ષિ યો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ॥ બ્રહ્મસ્વરુપિણે સૂર્યનારાયણાય
નમઃ इदमर्घ्यं न मम ॥

દિવસ ઉગી ગયા પછી સંખ્યા કરવામાં આવે તો પ્રાયશ્ચિત્ત
નિમિત્ત એક થોથો અર્ધ સંખ્યાયાઃ કાલાતિક્રમણ દોષાપનોદાર્થ
ચતુર્થાર્ધ્ય પ્રદાન કરિષ્યે એમ બોલી ગાયત્રી મંત્રથી અર્ધ
આપવો. અર્ધ્યપ્રદાન કરવા સમયે તર્જની તથા અંગુઠાને અડવા દેવાં
નહિ. ને ખોખાને ઊંચો લાવી સૂર્યને અર્પણ કરતા હોઠએ તેમ
તરલાણામાં જલ નાંખી દેવું. જલાશયને કાંઠે સંખ્યા કરતા હોઠએ
તો તે જલ જલાશયના જલમાં નાંખવું. પછી ૐ અસાવાદિત્યો બ્રહ્મ
એ મંત્ર બોલીને પોતાના આસનની આજુબાજુ હાથમાં જલ લેઈ
ફેરવવું. પછી આચમન પ્રાણાયામ કરી સૂર્ય ઉપસ્થાનનો વિનિયોગ
નીચે મુજબ કરવો.

उद्वयमुदुत्यमिति द्वयोः प्रस्कण्वऋषिः । सूर्योदेवता ।
अनुष्टुप् छन्दः । चित्रं देवानामित्यस्य कुत्साङ्गिरसऋषिः ।
ःसूर्योदेवता । त्रिष्टुप् छन्दः । तच्चरित्यस्य दध्यङ्गुयर्वण-
ऋषिः । सूर्योदेवता । उष्णिक् छन्दः । सूर्योपस्थाने विनियोगः॥

પછી બંને પગના ફણાપર ઊભા રહી, હાથ જોડીને અથવા
બંને હાથ જોડ્યા કરીને નીચેના ચાર મંત્રોદ્વારા ઉપસ્થાન કરવું:-

ૐ ઉદ્વયન્તમસસ્પરિ સ્વડં પશ્યન્તઽઉત્તરમ્ ।

દેવન્દેવત્રા સૂર્યમગન્મજ્જ્યોતેરુત્તમઃ ॥૧॥

ૐ ઉદુચ્યજ્ઞાતવેદસન્દેવં વ્વહન્તિ કેતવઃ ।

દશેવિશ્વાય સૂર્યમ્ ॥૨॥

ૐ દેવત્વેનામુદગાદનીકશ્ચક્ષુર્મિત્રસ્ય વ્વરુણસ્યાગ્નેડં ।

આપ્રા દયાવાપૃથિવીઽઅન્તરિક્ષઃસૂર્યઽઆત્કમા જગતસ્ત-
સ્થુષશ્ચ ।

ૐ તચ્ચક્ષુર્દેવહિતમ્પુરસ્તા ચ્છુક્રક્રમુચરત્ । પશ્યેમ શરદઃ

શતઙ્ગીવેમ શરદઃ શતઃ શૃણુયામ શરદઃ શતમ્પન્નવ્રામ

શરદઃ શતમદીનાડં સ્યામ શરદઃ શતમ્ભૂયશ્ચ શરદઃ

શતાત્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:-સૂર્યવડે રક્ષિત થયેલા (અને) પૃથ્વીના ઉપર સ્વર્ગ-
લોકને ચારે બાજી જોતા એવા (પૃથ્વીની પેલીમેરના સ્વર્ગલોકને
ઓળંગી ગયેલા એવા) અમે પ્રકાશરૂપ શ્રેષ્ઠ સૂર્ય દેવનું અત્યંત ધ્યાન
ધરીએ છીએ. (તેને પામીએ છીએ.) ૧

તે જાતવેદા (પ્રકાશ સ્વરૂપ) દેવ સૂર્યને કિરણો જગતના
પ્રકાશ માટે ઉત્કર્ષથી ધારણ કરે છે. (ઉંચે લઈ જાય છે.) તે સૂર્યને
અમે પામીએ છીએ. ૨

દેવતાઓની (પ્રકાશવાળા કિરણોના) સમૂહના આધારરૂપ મિત્ર-
દેવતાના વર્ણ દેવતાના (ને) અગ્નિદેવતાના ચક્ષુરૂપ (આ સૂર્ય)
વિચિત્રતાથી ઉદય પામે છે. જંગમ અને સ્થાવરના આત્મારૂપ (આ)
સૂર્ય (પોતાના) કિરણના સમૂહથી સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને (તથા) અંત-
રિક્ષને પૂરતા હવા. ૩

તેના પૂર્વાકૃત દેવતાઓની કિંવા જગતની આંખરૂપ, દેવતાઓનું
હિત કરનાર, શુદ્ધ, ઉગમણી દિશામાં ઉદય પામતું (જે સૂર્યનું તેજ છે.
તેના ઉપસ્થાન અમે) સોવર્ષ જીવીએ, સોવર્ષ સાંભળીએ, સોવર્ષ
બોલીએ, સોવર્ષ અદીનતા (દીનતારહીત) થઈએ, અને સોવર્ષથી
વધારે વર્ષ લગી જીવીએ, સાંભળીએ, ધત્યાદિ. ૪

પછી આચમનીમાં પાણી લઈ ગાયત્રીનો વિનિયોગ કરવો:-

ॐ તત્સવિતુરિત્યસ્ય વિશ્વામિત્ર ઋષિઃ । સવિતાદેવતા ।
ગાયત્રી છન્દઃ । અગ્નિ મુખં બ્રહ્માશિરઃ । વિષ્ણુ હૃદયં । ઋત્વ-
ક્ષવં પરમાત્મા શરીરં રક્તવર્ણાઃ સાંખ્યાયનસગોત્રાઃ ષટ્-
સ્વરાઃ સરસ્વતિ જિહ્વા પિંગાક્ષી ત્રિપદા ગાયત્રી અશેષપાપ-
ક્ષયાર્થે યથાશક્તિ ગાયત્રી જપે વિનિયોગઃ ॥

પછી વિનિયોગના માટે લીધેલું પાણી નીચે મૂકવું. (ત્યાર બાદ
અનામિકાનો વચ્ચેલો વેદો, ત્યાર પછી તેનો પહેલો વેદો, ત્યાર બાદ
છેલ્લો (કનિષ્ઠિકાનો) પહેલો-બીજો અને ત્રીજો, તે પછી અનામિકા
અને મધ્યમાનો ઉપલો વેદો, ત્યારબાદ તર્જનીનો ત્રીજો-બીજો અને
પહેલો મળીને કરમાળા થાય છે. મધ્યમાનો પહેલો તથા બીજો
વેદો એ કરમાળાનો સુમેરૂ ગણાય છે.) ગાયત્રીનો કરમાળાથી કિંવા

સ્રેષ્ઠાક્ષની માળાથી હાથને નાભિપર રાખી તેપર વસ્ત્ર ઢાંકી, કિંવા પારાની એકસોઆઠ મણકાની સુમેરવાળી માળાને ગૌમુખીમાં રાખીને જપ જપવાનો છે. એકથી વધારે માળા ફેરવવી હોય, તો મેરૂનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ. માળા જમણા હાથની અનામિકાપર રાખી અંગુઠાથી મધ્યમાનો સંબંધ રહે એમ ફેરવવી. માળાને તર્જની આંગળી અડવા દેવી નહિ, ને અકેક મંત્રવડે અકેક મણકો ખસેડવો. ગાયત્રી જપની માળાનું ચંદન પુષ્પ વિગેરેથી પુજન કરી પછી જપ જપતા જવું ને મણકા ફેરવતા જવું.

ॐ भू भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गोदेवस्य धी मही
धि यो यो नः प्रचोदयात् ॥

પછી પ્રાતઃસન્ધ્યાંગમૂતેન યથાશક્તિ ગાયત્રીમંત્રજપાખ્યેન્ન
કર્મણા ભગવાન્ બ્રહ્મસ્વરૂપી સૂર્યનારાયણઃ પ્રીયતાં ન મમ ॥

ત્યાર બાદ નીચે પ્રમાણે બોલી ગાયત્રીનું વિસર્જન કરવું:-

ॐ उत्तमे शिखरे जाता, भूम्यां पवत मूर्धनि ।

ब्राह्मणे भ्योऽभ्यनुज्ञाता, गच्छ देवि यथासुखम् ॥

શબ્દાર્થ:-(તમે) પૃથ્વીમાં શ્રેષ્ઠ પર્વતના ઉત્તમ શિખરમાં જન્મેલાં (ને) આઠાણાથી સારી રીતે અનુગ્રા પામેલાં (છો.) હે દેવી ? (તમે હવે પોતાના સ્થાન ભણી) યથાસુખે ગમન કરો.

ત્યારબાદ નીચે મુજબ અભિવંદન કરવું:-

अमुकगोत्रोत्पन्नोहं अमुकप्रवरान्वितोहं शुक्ल यजुर्वदां-

તર્ગત માધ્યાહ્નદિનવાજસનેયશાસ્ત્રાધ્યાયી અમુક શર્માઝં
 મો આચાર્ય ત્વામ્ઽભિવાદયામિ । મો વૈશ્વાનર ત્વામ્ ભિવાદ-
 યામિ । મો સૂર્યચંદ્રમસૌ યુવામ્ ભિવાદયામિ । મો યાજ્ઞવલ્ક્ય
 ત્વામ્ ભિવાદયામિ ॥

એ પ્રમાણે બોલી નમસ્કાર કરવા. પછી નીચેની રીતે ક્ષમા માગવી.

યસ્ય સ્મૃત્યા ચ નામોક્ત્યા તપોયજ્ઞક્રિયાદિષુ ।

ન્યુનં સમ્પૂર્ણતાં યાતિ સદ્યો વન્દે તમચ્યુતમ્ ॥

ત્યાર પછી અંત સંકલ્પ નીચે મુજબ કરવો:-

અનેન પ્રાતઃસન્ધ્યાભ્યેન કર્મણા બ્રહ્મસ્વરૂપી ભગવાન્
 સૂર્યનારાયણ દેવતા પ્રીયતાં ન મમઃ ॥

પછી ત્રણ વખત વિષ્ણુને નમઃ બોલવું. એટલે સંધ્યાની
 સમાપ્તિ થઈ ગઈ.

॥ ઇતિ પ્રાતઃસન્ધ્યા ॥

॥ અથ મધ્યાહ્ન સન્ધ્યા ॥

મધ્યાહ્ન સંધ્યામાં પ્રાતઃસંધ્યા કરતાં જે કાંઈ વિશેષપણું કિંવા
 બિનપણું છે તે દર્શાવવામાં આવે છે:-

સંકલ્પમાં મધ્યાહ્ન સન્ધ્યોપાસન મહં કરિષ્યે એમ કહેવું.
 ગાયત્રીનું આવાહન નીચેના મંત્રોદ્વારા કરવું:-

સાવિત્રીં યુવતીં શુક્લાં શુક્લ વસ્ત્રાં ત્રિલોચનાં ।
 ત્રિશુલિનીં વૃષારુઢાં યજુર્વેદેન સંયુતામ્ ॥
 રુદ્રાણી રુદ્રદૈવત્યાં રુદ્રલોક નિવાસિનીં ।
 કૈલાસવિહિતા વાસા માયાંતીં સૂર્યમણ્ડલાત્ ॥
 વરદાં અક્ષરાં સાક્ષાદ્દેવીમાવાહયામ્યહં ।
 આગચ્છ વરદેદેવીં ત્ર્યક્ષરે બ્રહ્મવાદિની ॥
 સાવિત્રીં છન્દ સામાતા રુદ્રયોનિ નમોઽસ્તુતે ॥

શબ્દાર્થ:-સાવિત્રી, યુવાવસ્થાવાળાં, ઉન્નવલરંગવાળાં, શ્વેત
 વસ્ત્રવાળાં, ત્રણ નેત્રવાળાં, ત્રીશુલને ધારણ કરનારાં, યજુર્વેદથી
 સંસ્થિર થયેલાં, રુદ્રાણી, રુદ્રની શક્તિ અને રુદ્રલોકમાં વસનારાં,
 કૈલાસમાં વાસકરનારાં તથા હે સૂર્યમંડળમાં ગતિ કરનારાં માતાનું હું
 આવાહન કરું છું. હે વરનાં દેનારાં સાક્ષાત્ દેવી? હે વેદની માતા? હે
 રુદ્રયોની! તમને નમસ્કાર હો.

અંબુપ્રાસનનો વિનિયોગ નીચે મુજબ.

આપઃ પુનત્થિતિ મંત્રસ્ય । કશ્યપ ઋષિઃ । આપો દેવતા ।
 ગાયત્રી છન્દઃ । અંબુપ્રાસને વિનિયોગઃ ॥

પછી અંબુપ્રાસન નીચે મુજબ કરવું.

ૐ આપઃ પુનન્તુ પૃથિવીં, પૃથિવી પૂતા પુનાતુ મામ્ ।
 પુનન્તુ વરુણસ્ય પૃથિવી પૂતા પુનાતુ મામ્ ।

યદુત્તેષ્ટમનોજ્યં ચ, યદ્વા દુશ્વરિતં મમ ।

સર્વં પુનન્તુ મામાપોઽસતાં ચ પ્રતિગ્રહં સ્વાહા ॥

અર્થ:-પાણી પૃથ્વીને (સ્થૂલ શરીરને) પવિત્ર કરે. પવિત્ર થયેલી પૃથ્વી (સ્થૂલશરીર)મને (ક્ષેત્રજ્ઞને) પવિત્ર કરે. (વળી તે પાણી) વેદના પાલકને (આચાર્યને) પવિત્ર કરે. વેદ પવિત્ર (બહુમાન પામેલા) થયા છતાં મને પવિત્ર કરે. જે એકું અને નિહિત ભોજન (મેં ક્યું હોય) તથા અપ્રતિ ગૃહને પ્રતિગ્રહ (મેં કરેલો હોય), અથવા મારાં જે દુરાચરણ (હોય, તે) સર્વથી જલ મને પવિત્ર કરે. (આ આચ-મનવડે સર્વ પાપો હૃદયસ્થ પરમાત્મામાં) સારી રીતે હોમેલાં થાઓ.

પછી ગાયત્રી જપ માટેના વિનિયોગ નીચે મુજબ કરવો.

ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં વિશ્વામિત્ર ઋષિઃ । રુદ્ર દેવતાઃ ।
ગાયત્રી છન્દઃ । પ્રવેતવર્ણા કાલ યનસ્ ગોત્રાઃ ષટ્સ્વરાઃ
ત્રિપદા ગાયત્રી અશેષપાપક્ષયાર્થે જપે વિનિયોગઃ ॥

જપ ઊભા રહી હૃદય આગળ હાથ રાખી તેપર વસ્ત્ર ઢાંકીને કરવો. પછી જપાર્પણ કરી ગાયત્રીનું વિસર્જન નીચેના મંત્રથી કરવું:-

ૐ ઉત્તમે શિશ્વરે જાતા, ભૂમ્યાં પર્વત મૂર્ધનિ ।

રુદ્રયોનિ સમુત્પન્ના, ગચ્છદેવિ યથાસુખમ્ ॥

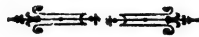
અર્થ:-(તમે) પૃથ્વીમાં શ્રેષ્ઠ પર્વતના ઉત્તમ શિખરમાં જન્મેલાં (ને) સારી રીતે (સ્વેચ્છાએ) ઉત્પન્ન થયેલાં (છો). હે રુદ્રયોની ? (વેદના કારણરૂપ) હે દેવી ? (હવે તમે) થયા સુખે જાઓ.

સંકલ્પમાં નીચે પ્રમાણે બોલવું:—

અનેન મધ્યાહ્ન સન્ધ્યોપાસનારુચેન કર્મણા ભગવાન્
શ્રીરુદ્રસ્વરૂપી સવિતાનારાયણ પ્રીયતાં ન મમઃ ॥

બાકીનું પ્રાતઃસંધ્યા પ્રમાણે કરવું.

॥ ઇતિ મધ્યાહ્ન સન્ધ્યા ॥

॥ અથ સાયં સન્ધ્યા ॥

પ્રાતઃસંધ્યા કરતાં સાયંસંધ્યામાં જે વિશેષપાઠું કિંવા બિનપાઠું
છે તે દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

સંકલ્પમાં સાયં સન્ધ્યોપાસનમહં કરિષ્યે એમ કહેવું.

ચાયત્રીનો આવાહન મંત્ર નીચે મુજબ:—

વૃદ્ધાં સરસ્વતીં કૃષ્ણાં પીતવસ્ત્રાં ચતુર્ધુજામ્ ।

શંખચક્રગદાપદ્માંહસ્તાં ગરુડવાહિનીમ્ ॥

વદર્યાશ્રમ વાસાન્તા માયાન્તીં સૂર્યમણ્ડલાત્ ।

સામવેદ કૃતોત્સંગાં વૈષ્ણવીં વિષ્ણુદેવતાં ॥

વરદાં ત્ર્યક્ષરાં સાક્ષા દ્વેવીમાયાહયામ્યહં ।

આગચ્છ વરદે દેવી ત્ર્યક્ષરે વિષ્ણુવાદિની ॥

સરસ્વતી છન્દસા માતર્વિષ્ણુયોનિ નમોઽસ્તુતે ॥

અર્થ:—વૃદ્ધાં, સરસ્વતી, કૃષ્ણા, પીળાં વસ્ત્રવાળાં, ચાર હાથ વાળાં, શંખ-ચક્ર-ગદા-પદ્મ જેમના હાથમાં છે એવાં, ગરૂડ વાહિની, અદરિકાશ્રમમાં રહેનારાં, (ને) સૂર્ય મંડળમાંથી આવનારાનું (હું) આવાહન કરું છું.) હે વરના દેનારાં દેવી ? હે ત્ર્યક્ષરે ? હે વિષ્ણુ વાદિની ? આવો. હે ભારતી ? હે વેદની માતા ? હે વિષ્ણુ યોની ? (ઈશ્વરરૂપ વેદના કારણરૂપ ?) તમને નમસ્કાર હો.

અંબુપ્રાસનનો વિનિયોગ નીચે પ્રમાણે કરવો:—

અગ્નિશ્ચમેતિ મંત્રસ્ય નારાયણ ઋષિઃ । અગ્નિર્દેવતા ।
ગાયત્રી છન્દઃ । અંબુ પ્રાસને વિનિયોગઃ ॥

પછી તે વિનિયોગનું પાણી નીચે મુકી દઇ પછી અંબુપ્રાસનનો મંત્ર નીચે પ્રમાણે બોલવો:—

ૐ અગ્નિશ્ચ મામન્યુશ્ચ મન્યુપતયશ્ચ મન્યુક્રતેભ્યઃ પાપેભ્યો
રક્ષન્તામ્ । યદહા પાપમ કાર્પમ્ । મનસા વાચા હસ્તાભ્યામ્ ।
પદ્મભ્યામુદરેણ શિશ્ના । અહસ્તદવલંપતુ । યત્કિંચિત્ દુરિતં મયિ ।
ઇદમહં મામમૃતયોનૌ સત્યે જ્યોતિષિ જુહોમિ સ્વાહા ॥

ત્યાર પછી ગાયત્રી જપનો વિનિયોગ નીચે પ્રમાણે કરવો:—

ૐ તત્સવિતુરિત્યસ્ય વિશ્વામિત્ર ઋષિઃ । વિષ્ણુર્દેવતા ।
ગાયત્રી છન્દઃ । સ્યામવર્ણઃ બાહુલ્યસ ગોત્રાઃ ત્રિપદા ગાયત્રી
અશેષપાપક્ષયાર્થે જપે વિનિયોગઃ ॥

પછી તે પાણી મૂકી દેઈ ગાયત્રી જપ બેસીને નાસિકાએ પાસે હાથ રાખી તે પર વસ્ત્ર ઢાંકીને કરવો:—

પછી ગાયત્રીનું વિસર્જન નીચે પ્રમાણે બોલીને કરવું.

ૐ ઉત્તમે શિખરે જાતા, ભૂમ્યાં પર્વત મૂર્ધનિ ।

વિષ્ણુયોનિ સમુત્પન્ના, ગચ્છદેવિ યથામુખમ્ ॥

અર્થ:—(તમે) પૃથ્વીમાં શ્રેષ્ઠ પર્વતના ઊંચા શિખરમાં જન્મેલાં (ને) સારી રીતે (સ્વેચ્છાએ) ઉત્પન્ન થયેલાં (છો). હે વિષ્ણુયોની ! (ઇશ્વર૩૫ વેદના કારણ૩૫ ?) હે દેવી ? (હવે તમે) યથામુખે જાઓ.

સાયંસંધ્યા પશ્ચિમાભિમુખે કરવી. અર્ધ્ય પ્રદાન તથા ઉપસ્થાન બિભા રહીને કરવાં, અને ગાયત્રી જપ તેજ દિશા બણી બેસીને કરવો.

પછી અંત્ય સંકલ્પ કરવો:—

અનેન સાયં સન્ધ્યાચ્ચયેન કર્મણા વિષ્ણુરૂપો સવિતા

નારાયણ પ્રીયતાં ન મમ ॥

બાકીનો બીજો બધો ભાગ પ્રાતઃસંધ્યા પ્રમાણે જ કરવો.

પ્રત્યેક સમય સંધ્યા થઇ રહ્યા પછી શિખા છોડી નાંખવાનો આવશ્યકતા નથી. કદી તે છોડવી તો તે તુરત બાંધી લેવી.

॥ ઇતિ સાયં સન્ધ્યા ॥

શ્રીકાત્યાયન રૂપીનો મત સંધ્યામાં આચમન, ત્રણ પ્રાણાયામ, શ્રીસૂર્યને અર્ધ્યપ્રદાન, શ્રીસૂર્યનું ઉપસ્થાન ને યથાશક્તિ ગાયત્રીનો જપ એ કર્તવ્ય છે. માટે જેમનાથી આ પુસ્તકમાં કહ્યા પ્રમાણે સંધ્યા ન થઇ શકે તેમણે સંકલ્પ કર્યા પછી તે મુખ્ય અને અતિ

અગત્યનો ભાગજ કરવો. જેમનાથી એ પ્રમાણે પણ ન બની શકે એવા પ્રમાદીએ તો અર્ધ્ય પ્રદાન ને દશ ગાયત્રી જપ એ કરવાં; પણ સંધ્યાનો કદિ પણ લોપ ન કરવો. પ્રત્યેક દિવસે સંધ્યા શા માટે કર્તવ્ય છે તે જાણવા ઇચ્છા થાય તો શ્રીસંધ્યા રહસ્ય વાંચો.

॥ इति सन्ध्या प्रयोगः ॥

॥ अथ ब्रह्म यज्ञ विधिः ॥

પ્રાતઃકાલની કિંવા મધ્યાહ્ન કાલની સંધ્યા કર્યા પછી અથવા વૈશ્વદેવમાં કહેલે સ્થળે નિત્યપ્રતિ બ્રહ્મયજ્ઞ કરવો. દર્બાશનપર પૂર્વાભિ-મુખે બેસી, દર્બ પવિત્રી ધારણ કરી, આચમન, પ્રાણાયામ કરી, નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો.

અદ્યેતાદિ મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુક-તિથૌ અમુકવાસરે ૐ તત્સત્પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થં યથાશક્તિ બ્રહ્મયજ્ઞ મહં કરિષ્યે ॥

પછી ડાબા હાથમાં જવ-તલ-તુલસી-ચંદન-અક્ષત તથા બે દર્બ સીધા રાખી, કરસંપુટ કરી ડાબા પગના ઘુંટણ ઉપર મૂકી, ત્યાર બાદ પ્રણવપૂર્વક ગાયત્રીનો એકવાર ઉચ્ચાર કરી નીચેના મંત્રો બોલવા:—

ॐ इषेस्वोर्ध्वं त्वा व्वायवस्थ देवो वन्सविता प्रार्प-
यतु श्रेष्ठतमाय कर्मणऽआप्यया यद्धा मग्ध्याऽइन्द्राय ।
भागम्प्रजावतीरनमीवा ऽअयक्ष्मा मा वस्तेन ऽईशत माघशङ्

સો ધ્રુવા ઽઅસ્મિન્ન ગોપતૌ સ્યાત વ્વહીર્યજમાનસ્ય પશુપાદિ । ૧ ॥

ૐ હિરણ્યમેન પાત્રેણ સત્યસા ઽપિહિતમ્મુખમ્ ।

યોસાવાદિત્યે પુરુષઃ સોસાવહમ્ ।

ૐ૩મ્ સ્વબ્રહ્મ ॥

પછી આયમનીમાં જલ લઈ નીચે પ્રમાણે ખેલી બ્રહ્મચરની સમાપ્તિ કરવી:—

॥ અનેન બ્રહ્મચરણ્યેન કર્મણા ભગવાન શ્રીપરમેશ્વર
પ્રીયતાં ન મમ ॥

॥ ઇતિ બ્રહ્મચર વિધિઃ ॥

॥ અથ તર્પણ પ્રયોગઃ ॥

પ્રાતઃકાલની સંખ્યા કર્યા પછી અથવા બ્રહ્મચર કર્યા પછી માત્ર એકજ વાર કરવું. દર્ભાશનપર પૂર્વાભિમુખે બેસી, દર્ભાપવિત્રી ધારણ કરી, આયમન પ્રાણાયામ કરી, પછી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો.

અત્રાથ મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુક-
તિથૌ અનુકવાસરે ૐ તત્સત્પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થં દેવક્રષિ-
મનુષ્યપિતૃતર્પણમહંકરિષ્યે ॥

પછી તાત્રપાત્રમાં જલપુરી તેમાં ચંદન-પુષ્પાદિ નાંખી દેવતાનું આવાહન નીચે મુજબ કરવું:—

આગચ્છન્તુ મહાભાગ વિશ્વેદેવા મહાબલાઃ ।

યે તર્પણેઽત્ર વિહિતાઃ સાવધાના ભવન્તુ તે ॥

પછી નીચેના મંત્રો ભણી દેવ, ઋષિ તથા પિતૃઓને ઉદ્દેશે એક અંજલી આપવી:—

ૐ આબ્રહ્મસ્તંબપર્યંતં દેવર્ષિપિતૃમાનવાઃ ।

તૃપ્યંતુ પિતરઃ સર્વે માતૃમાતામહાદયઃ ॥૧॥

અતીતકુલકોટીનાં સસદ્વીપનિવાસિનામ્ ।

આબ્રહ્મભૂવનાલ્લોકાદિદમસ્તુ તિલોદકમ્ ॥૨॥

પછી તરભાણામાંથી હાથમાં જલ લઈ અંજલિ દેવતિર્થથી એટલે આંગળીઓના અગ્રોથી આપવી, અને અંજલીમાંનું જલ પવિત્ર ભૂમિ ઉપર વા તરભાણામાં નાંખવું.

પછી હાથમાં જલ લઈ નીચે પ્રમાણે અર્પણનું ઉચ્ચારણ કરી તર્પણની સમાપ્તિ કરવી.

अनेन यथाशक्ति देवऋषिमनुष्यपितृतर्पणारूपेण कर्मणा

पितृस्वरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयतां न मम ॥

॥ इति तर्पण प्रयोगः ॥

॥ અથ શિવ પૂજન વિધિ: ॥

ભસ્મના ત્રિપુંડ્ર અને રૂદ્રાક્ષ ધારણ કરી, આયમન પ્રાણાયામ કરી, ઐ શ્રીમન્ મહાગણાધિપતયે નમઃ એમ ત્રણ વાર બોલી, પછી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

અન્નાદ્ય મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુક-
તિથૌ અમુકવાસરે મમાત્મનઃ શ્રુતિસ્મૃતિ પુરાણોક્ત પુન્ય
ફલ પ્રાપ્ત્યર્થે શિવ પૂજન મહં કરિષ્યે ॥

પછી પવિત્ર જલથી ભરેલા પૂજના કલશની ઐં વરુણાય નમઃ
એ મંત્રથી ગંધાક્ષત કરી, તે જલમાંથી થોડા જલ વડે પૂજના
સર્વ દ્રવ્યોને તથા પોતાના શરીરને આપો હિ છાં એ મંત્ર બોલી
ત્રોક્ષણ કરવું.

પછી નીચે પ્રમાણે પૂજનો આરંભ કરવો:—

ૐત્ર્યંબકં એ મંત્ર બોલી ઐનમઃ શિવાય દાયે ધ્યાનં સમર્પયામિ

ઉપર પ્રમાણે બોલી	”	આસનં સમર્પયામિ.
”	”	આવાહનં ”
”	”	અર્ચ્યં ”
”	”	પાદ્યં ”
”	”	આચમન્યં ”
”	”	સ્નાનં ”
”	”	ઘસ્ટં ”
”	”	ગંધં ”
”	”	પુષ્પં ”

ૐત્ર્યંબકંૐએ મંત્ર બોલી ૐ નમઃ શિવાય બિલ્વ પત્રં સમર્પયામિ

„	„	ધૂપં	„
„	„	દોપં	„
„	„	નૈવેદ્યં	„
„	„	નમસ્કારં	„

પછી શિવ પંચાક્ષર મંત્રનો દશવાર કિંવા એકસો આઠવાર જપ કરી, પછી પ્રદક્ષિણા કરી, નીચે પ્રમાણે બોલવું:—

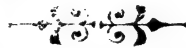
યસ્ય સ્મૃત્યા ચ નામોક્ત્યા, તપોયજ્ઞ ક્રિયાદિષુ ।
ન્યૂનં સંપૂર્ણતા યાતિ, સદ્યો વંદે તમચ્યુતમ્ ॥

પછી અંત સંકલ્પ કરવો:—

॥ અનેન લઘુપુજનાભ્યુદયેન કર્મણા શ્રીસાંવસદાશિવઃ

પ્રીયતાં ન મમ ॥

॥ ઇતિ શિવ પૂજન વિધિઃ ॥

॥ અથ વૈશ્વદેવ પ્રયોગઃ ॥

પવિત્ર ભૂમિપર સંમુખ કુંડ રાખી, તેમાં જે અગ્નિપર પાક કુર્યો હોય તે અગ્નિને સ્થાપન કરી, તથા તેની પાસે ધીવાળો લાત ત્રાંબાના પાત્રમાં રાખી, પૂર્વાભિમુખે એસી તથા દર્બની મૂદ્રિકા પહેરી, એક આયમન તથા પ્રાણાયામ કરી, પછી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો.

અત્રાઘ મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુક-
તિથૌ અમુકવાસરે પંચસૂનાજનિતદોષ પરિહારાર્થં વૈશ્વ-
દેવાલ્ય કર્માહં કરિષ્યે ॥

પછી કુંડમાંના અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરી, પાવકાગ્નયે નમઃ
એ મંત્રથી અગ્નિનું પચોપચાર પૂજન કરવું. પછી ઓમ્ અગ્નયે નમો
નમઃ એમ બોલી જમણા હાથમાં જલ લઈ કુંડની આસપાસ ઈશાન
પૂણેથી ઈશાન ખૂણા સુધી જલ ધારા કરવી. પછી લાવી રાખેલા
ભાતનું ગાયત્રી મંત્રવડે પ્રોક્ષણ કરી, તે વડે કુંડમાંના પ્રજ્વલિત
થયેલા અગ્નિમાં દેવતીર્થથી (જમણા હાથની વચલી બે આંગલી-
ઓનાં ટેરવાં તથા અંગુઠાથી) નીચેના મંત્રવડે બોર ફળ જેવડી
આહુતિ આપવી. અને પછી પ્રદાન વખતે ડાબે હાથ હૃદયપર રાખવો.

૧ ઓમ્ બ્રહ્મણે સ્વાહા इदं ब्रह्मणे न मम ।

૨ ઓમ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા इदं प्रजापतये न मम ।

૩ ઓમ્ ગુહ્યાભ્યઃ સ્વાહા इदं गुह्याभ्यो न मम ।

૪ ઓમ્ કશ્યપાય સ્વાહા इदं कश्यपाय न मम ।

૫ ઓમ્ અનુમતયે સ્વાહા इदं अनुमतये न मम ।

૬ ઓમ્ વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યો સ્વાહા इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो
न मम ।

૭ ઓમ્ અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતેસ્વાહા इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ।

પછી તે અગ્નિના પશ્ચિમ ભાગમાં ભૂમિપર જલનું એક વેતનું
ચતુષ્કણ મંડળ કરી નીચે પ્રમાણે બધી મૂકવા:—

पूर्व

भूत यज्ञः (१)

२ ॐ विधात्रे नमः इदं०

७ ॐ प्राथेदिशे नमः इदं०

*१ ॐ धात्रे नमः इदं०

१० ॐ उदिचैदिशे नमः इदं०

८ ॐ दक्षिणायै दिशे

६ ॐ वायवे नमः इदं०

नमः इदं०

४ ॐ वायवे नमः इदं०

देव यज्ञः (५)

१२ गृहदेवतानां नैवेद्योऽपणीये०

१५ ॐ विश्वेभ्यो

१३ ॐ सूर्याय नमः इदं०

१७ ॐ भूतानां च पतये नमः

भूतेभ्यो नमः इदं०

१२ ॐ अन्तरिक्षाय नमः

पितृ यज्ञः (२)

इदं०

१४ ॐ विश्वेभ्यो

इदं०

X१८ ॐ पितृभ्यस्त्वधा

१६ ॐ उपसे नमः इदं०

देवेभ्यो नमः इदं०

११ ॐ ब्रह्मणे नमः इदं०

नमः इदं० पितृभ्यो

नमः

मनुष्य यज्ञः (३)

+१९ ॐ हन्त ते सनकादि

मनुष्येभ्यो नमः इदं०

५ ॐ वायवे नमः इदं०

९ ॐ प्रतिक्यैदिशे नमः

निर्णे जनम् (६)

+२१ ॐ अस्मै तते निर्णेजनमिति पात्रं

प्रक्षालये वायव्यां दिशि निमयेत ॥

ब्रह्म यज्ञः (४)

१० ॐ सव्येन ब्रह्म यज्ञं सिद्धयर्थं

तिस्रो राशन्त्री जपेत् ॥

पश्चिम

[आ पानानी टीका जेउना पानानां छे.]

संस्कृत

પછી ગાયને માટે તથા શ્વાનને માટે થોડું થોડું અન્ન કાઢી રાખવું. પશ્ચાત્ કુંડમાંથી વિભૂતિ લઈ તે લલાટ, કંઠ, બે બાહુ મૂલ ને હૃદય એ સ્થાને ધારણ કરવી ને નીચેના મંત્રથી અગ્નિનું વિસર્જન કરવું:—

ગચ્છગચ્છ સુરશ્રેષ્ઠ, સ્વસ્થાને પરમેશ્વર ।

યત્ર બ્રહ્માદયો દેવા, સ્તત્ર ગચ્છ હુતાસન ॥

પછી નીચે પ્રમાણે બોલી તે કર્મ શ્રીપરમેશ્વરને અર્પણ કરવું.

॥ અનેન વૈશ્વદેવારુચેન કર્મણા શ્રીપરમેશ્વરઃ પ્રીયતાં ન મમ ॥

પછી ઠાકારજીને નૈવેદ્ય ધરાવી અતિથિને ભોજન કરાવી ત્યાર બાદ ગૃહસ્થે કુંડુબ સહિત ભોજન કરવું.

॥ इति वैश्वदेव प्रयोगः ॥

ટીપ:—* અકેક આહુતિ તે તે યજ્ઞની જાણવી.

x પિતૃઓના નામ ગોત્ર સાથે બોલી અપશવ્યથી મૂકવી.

+ જનોઈ કંઠસ્થ કરી પછી આહુતિ મૂકવી.

† યજ્ઞપાત્ર ધોઈ તે પાણી વાવ્ય દિશામાં ઢોળવું.

સૂચના:—પિતા વૈશ્વદેવ કરતા હોય તો પિતાથી અવિભક્ત પુત્રે આમાન્તરમાં પોતે રહેતો હોય તો પણ પૃથક્ વૈશ્વદેવ કરવો નહિ, માત્ર વ્યાહતિથી ત્રણ આહુતિ અગ્નિને આપવી, ને ગૌઆસ તથા શ્વાન ભાગ કાઢવા. પિતા વૈશ્વદેવ ન કરતા હોય તો પિતાના પ્રતિનિધિરૂપે પુત્રે સમગ્ર વૈશ્વદેવ કરવો.

॥ અથ ભોજન વિધિ: ॥

જલથી કરેલા ચતુષ્કોણ મંડળ ઉપર ભોજનપાત્રો રાખી, તે ધૃતાદિયુક્ત અન્ન પીરસાયા પછી, પાત્રમાં તુલસીદલ મૂકી જમણા હાથમાં જલ લઈ, ગાયત્રી મંત્રવડે તથા ઓં નમો ભગવતો વાસુ-
દેવાય એ મંત્રથી પીરસેલા પાત્રની પ્રદક્ષિણા કરવી. પછી દિવસે
ઓં સત્યંત્વર્તેન પરિષિંચામિ એ મંત્રવડે તથા રાત્રીએ ક્રતં-
ત્વા સત્યેન પરિષિંચામિ એ મંત્રવડે અન્નનું પ્રોક્ષણ કરવું.

પછી જમણીથી ડાબી લણી જય તેવી રીતે પાત્ર મનુષ્ય
નાની જળધારા કરી તે ઠેકાણે જમણી લણીથી ડાબી લણી એમ
નીચે પ્રમાણે બોલી ધીવાળા ભાતના ત્રણ બક્ષી મૂકવા;—૧ ઓં
ભૂપતયે સ્વાહા નમઃ । ૨ ઓં ભૂવનપતયે સ્વાહા નમઃ ।
૩ ઓં ભૂતાનાં પતયે સ્વાહા નમઃ ॥

પછી વિષ્ણુનું ધ્યાન ધરી ઓં અમૃતો પસ્તરણમસિ સ્વાહા
એ મંત્રવડે જમણા હાથમાં પાણી લઈ આચમન કરવું. પછી ડાબા
હાથવડે ભોજનપાત્રને સ્પર્શ કરી, તથા મૌનપણે ઓં પ્રાણાય
સ્વાહા, ઓં અપાનાય સ્વાહા, ઓં વ્યાનાય સ્વાહા, ઓં સમા-
નાય સ્વાહા, ઓં ઉદાનાય સ્વાહા એ પાંચ મંત્રવડે, પ્રત્યેક
મંત્રવડે એક એક એમ પાંચ આહુતિ ધીવાળા અથવા દૂધવાળા

ટીપ:—એ પ્રકારના અશૌચમાં જમવા સમયનું બલિદાન, પાંચ
પ્રાણાહુતિને ડાબે હાથે પાત્રનો સ્પર્શ ઇત્યાદિ કહ્યા પ્રમાણે કરવાં.
તેમનો ત્યાગ ન કરવો.

ભાતની પાંચ પ્રાણને પોતાના મુખમાં આપવી. પછી પાત્ર પરથી ડાબે હાથ ઉપાડી લઈ, જલ સ્પર્શ તે હાથની અનામિકાવડે બંને નેત્રને કરવો. પછી શિખા મુક્ત કરી રૂચિ પ્રમાણે જમવું. પાત્રનો સ્પર્શ તથા મૌન એ પ્રાણાહુતિ સુધી આવશ્યક છે.

પછી તે રાખવાં કે ન રાખવાં તે સ્વેચ્છાપર છે. ખૂણાએ બાણી મુખ રાખી ભોજન ન કરવું. જમી રહ્યા પછી શેષ અન્નની પાત્રની ડાબી બાજુએ એક ચિત્રાહુતિ મૂકવી. પછી જમણા હાથમાં પાણી લઈ, ॐ અમૃતા પિધાનમસિ સ્વાહા એ મંત્રવડે ઉતરા-પોશનનું અર્ધ પાણી પી જઈ અર્ધ જે ઠેકાણે ચિત્રાહુતિ મૂકેલી છે તે ઠેકાણે, પિતૃતિર્થની રીતે એટલે અંગુઠા અને તર્જનીના મધ્ય ભાગથી રેડવું. પછી હાથ, મુખ ઘોઈ, સોલ કાગળા કરી, બે આચમન લેવાં. પછી શિખા બંધન કરી પછી ઉઠવું ને ચિત્રાહુતિનું અન્ન કાકપક્ષીને અર્પણ કરવું.

॥ इति भोजन विधिः ॥

॥ अथ नूतन यज्ञोपवीत धारण प्रयोगः ॥

સુતક તથા ગ્રહણની સમાપ્તિએ, ચાર માસે અથવા અકસ્માત રીતે ત્રુટી જાય સારે કે એવે બીજે પ્રસંગે નીચેની વિધિ પ્રમાણે દિને નવું જનોઈ ધારણ કરવું જોઈએ.

પૂર્વાભિમુખે કિંવા ઉતરાભિમુખે બેસી, યજ્ઞોપવીતનું જલથી પ્રક્ષાલન કરી, પશ્ચાત્ આચમન લઈ, એક પ્રાણાયામ કરવો. પછી જમણી હથેલીમાં વા આચમનીમાં જલ લઈ નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો.

અત્રાઘ મહામાંગલ્યપ્રો અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુક-
તિથૌ અમુકવાસરે મમ શ્રૌતસ્માર્તકર્માનુષ્ઠાનસિદ્ધર્થે નૂતન
યજ્ઞોપવીત ધારણ મહં કરિષ્યે ॥

પછી યજ્ઞોપવીત કરસંપુટમાં રાખી તેનું દશ ગાયત્રી મંત્રવડે
અભિમંત્રણ કરવું. પછી ગ્રંથીનું પુજન કરી, બંને હાથના અંગુઠા,
તર્જની તથા કનિષ્ઠિકા અને અનામિકાની વચ્ચે જનોઘ રાખી, બંને
હાથ ભેંચા કરી, ૐ તચ્ચશ્ચુર્દેવહિતંપુરસ્તાતચ્છુક્રમુચ્ચરત્ પશ્યેમ૦
એ મંત્ર પૂરો બોલી તે જનોઘ શ્રીસૂર્યને દેખાડવું. પછી નીચેના
મંત્રો લણવા.

ૐ યજ્ઞોપવીતં પરમં પવિત્રં, પ્રજાપતેર્યત્સહજં પુરસ્તાત્ ।

આયુષ્યમગ્ન્યં પ્રતિમુચ્ચ શુભ્રં, યજ્ઞોપવીતં બલમસ્તુ તેજઃ ॥૧॥

ૐ યજ્ઞોપવીતમસિ યજ્ઞસ્યત્વા યજ્ઞોપવીતેનોપનહ્યામિ ॥૨॥

એ મંત્ર બોલી, બંને હાથ નીચા કરી, ડાબા ખભાપર જમણા
હાથદ્વારા તે ધારણ કરવું. એમ બે ઉપવીત ધારણ કરવાં-ઉપવસ્ત્ર
ન રખાતું હોય તો ત્રીજું ધારણ કરવું. પછી આચમન લેવું. પશ્ચાત્
દશ ગાયત્રીનો જપ કરી, પછી જૂનું ઉપવીત પતાવદ્ દિનપર્યંતં
બ્રહ્મ ત્વં ધારિતં મયા । જીર્ણ ત્વાં ત્વત્પરિત્યાગો ગચ્છ સૂત્ર
યથા સુખમ્ ॥ એ મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરીને શિરે માર્ગથી કાઢી
નાંખવું; ને કહેલો જપ શ્રીસૂર્યનારાયણદેવને અર્પણ કરવો:—

અનેન નૂતન યજ્ઞોપવીત ધારણાંગ ભૂતેન યથાશક્તિ ગાયત્રીજપ-
કર્મણા શ્રીસાવેતાદેવતા પ્રીયતાં ન મમ ॥

પછી અંત સંકલ્પ નીચે મુજબ કરવો.

अनेन नूतन यज्ञोपवीत धारणाख्येन कर्मणा भगवान्
परमेश्वर प्रीयतां न मम ॥

॥ इति नूतन यज्ञोपवीत धारण प्रयोगः ॥

॥ अथ दक्षिणामूर्ति स्तोत्रम् ॥

विश्वं दर्पणदृश्यमाननगीतुल्यं निजांतर्गतं,
पश्यन्नात्मनि मायया बहिरिवोद्भूतं यथा निद्रया ।
यः साक्षात्કુરુते પ્રબોધસમયે સ્વાત્માનમેવાદ્યમ્,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥૧॥

અર્થ:—દર્પણમાં દેખાતી પ્રતિબિંબિત નગરીની પેઠે પોતાના અંતઃકરણમાં રહેલા વાસનામય વિશ્વને જેમ નિદ્રાએ કરીને બહારના જેવું દેખીએ છીએ તેમ આત્મામાં કલ્પિત રીતે રહેલા આ જગતને માયાએ અને દૃશ્યની વાસનાએ કરી બહાર ઉદ્ભૂતની પેઠે દેખાતાં છતાં જે આત્માના જ્ઞાનના સમયમાં અદ્યક્ષ પોતાના આત્માનેજ અપરોક્ષ કરે છે તે શ્રીસદ્ગુરૂની મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ દિન બાવવાળા નમસ્કાર હો. ૧

बीजस्यांतरिवांकुरो जगदिदं प्राङ्निर्विकल्पं पुनर्,
मायाकल्पित देशकाल कलना वैचित्र्य चित्रिकृतम् ।

માયાવીવ વિજૃંભયત્યપિ મહાયોગીવ યઃ સ્વેચ્છયા,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ઇદં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥૨॥

અર્થઃ—વૃક્ષાદિના બીજની અંતર સૂક્ષ્મ અંકુરની પેઠે આ પ્રતિત થતું જગત્ પૂર્વે નિર્વિકલ્પ (નામરૂપાદિની કલ્પનાથી રહિત) હતું, પછી પોતાનો માયાવડે જેમણે કલ્પિત દેશકાલનો કલ્પનાથી નામરૂપાદિની વિચિત્રતાએ કરી વિચિત્રની પેઠે કર્યું છે. જેઓ માયાવીની (બાળગરની) પેઠે અને મહાયોગિની પેઠે સ્વેચ્છાએ આ સંસારરૂપ વિલક્ષણુ વિલાસને કરે છે તે શ્રીસદ્ગુરુની મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ દીનભાવવાળા નમસ્કાર હો. ૨

યસ્યૈવ સ્ફુરણં સદાત્મકમસા કલ્પાર્થગં ભાસતે,
સાક્ષાત્તત્ત્વમસીતિ વેદવચસા યો બોધયત્યાશ્રિતાન ।
યત્સાક્ષાત્કરણાદ્ભવેન્ન પુનરાવૃત્તિર્ભવાંભોનિધૌ,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ઇદં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥૩॥

અર્થઃ—જેનું સ્ફુરણ (જ્ઞાન) સદરૂપ છતાં અસતતા જેવા આ દૃશ્ય પદાર્થોમાં અનુસ્યૂત (પરાવાધને રહેલું) ભાસે છે, અને જે “ તત્ત્વમસિ ” (તે બ્રહ્મ તું છે) આ છાંદોગ્યોપનિષદના વચનવડે શરણાગતોને બ્રહ્મનો સાક્ષાત્ બોધ કરે છે, વળી જેના દઢ સાક્ષાત્કારથી આ દુઃખમય સંસારસાગરમાં બ્રહ્મજ્ઞાનીનો પુનઃ જન્મ થાય નહિ તે શ્રીસદ્ગુરુ મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ દીનતાયુક્ત નમસ્કાર હો. ૩

નાનાછિદ્રઘટોદરસ્થિતમહાદીપપ્રભાભાસ્વરં,
જ્ઞાનં યસ્ય તુ ચક્ષુરાદિ કરણદ્વારા બહિઃ સ્પંદતે ।
જાનામીતિ તમેવ ભાંતમનુભાત્યેતત્સમસ્તં જગત્ ,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ઇદં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥૪॥

અર્થ:—ધણા છિદ્રોવાળા ઘડાના ઉદરમાં રહેલા મોટા પ્રકાશમય દીવાના પ્રકાશ જેવું પ્રકાશવાળું જેનું જ્ઞાન સ્થૂલ શરીરમાંથી ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોદ્વારા બહાર સ્ફુરે છે. “ હું જાણું છું ” એવી રીતે પ્રથમ તેનાજ ભાસમાન થયા પછી આ સમસ્ત જગત્ તેને ભાસે છે તે શ્રીસદ્ગુરુ મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ દીનભાવવાળા નમસ્કાર હો. ૪

દેહં પ્રાણમર્પીન્દ્રિયાણ્યપિ ચલાં બુદ્ધિં ચ શૂન્યં વિદુઃ,
સ્ત્રીબાલાંધજડોપમાસ્ત્વહમિતિ શ્રાંતા મૃશં વાદિનઃ ।
માયાશક્તિં વિલાસકલ્પિતમહાવ્યામોહસંહારિણે,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ઇદં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥૫॥

અર્થ:—સ્ત્રી, બાળક, અંધ અને જડની ઉપમાવાળા ચાર્વાક આદિ ધણા ભ્રાંતવાદિ પુરૂષો તો સ્થૂલહેહને, સુખ્યપ્રાણને, અગ્નિ-આર ઇન્દ્રિયોને, ચંચળ સ્વભાવવાળી બુદ્ધિને અને શૂન્યને (અભાવને) “ હું છું ” (એ મારું સાચું સ્વરૂપ છે) એમ જાણે છે તે માયા-શક્તિના કાર્યરૂપ આ કલ્પિત ને દુઃખદ મહાવ્યામોહનો સંહાર કરનારા શ્રીસદ્ગુરુની મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ શ્રદ્ધાભક્તિવાળા નમસ્કાર હો. ૫

રાહુગ્રસ્તદિવાકરેંદુસદૃશો માયાસમાચ્છાદનાત્,
 સન્માત્રઃ કરણોપસંહરણતો યોઽભૂત્સુષુપ્તઃ પુમાન્ ।
 પ્રાગસ્વાપ્સમિતિ પ્રબોધસમયે યઃ પ્રત્યભિજ્ઞાયતે,
 તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ઇદં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥૬॥

અર્થઃ—આવરણ કરવાના સ્વભાવવાળી માયાવડે સારી રીતે આચ્છાદિત થવાથી અંધકારમય રાહુવડે ઘેરાયેલા પ્રકાશમય સૂર્ય અને ચંદ્રની પેઠે સન્માનરૂપ જે પુરૂષ અંતઃકરણના ને ઈંદ્રિયોના વિલયથી સુષુપ્તિને પામ્યો હતો, અને જે જાગૃતના સમયમાં “ હું પૂર્વે સૂતો હતો ” એમ પ્રત્યભિજ્ઞાનનો (પૂર્વે અનુભવેલાના પુનઃ જ્ઞાનનો) વિષય કરાય છે તે શ્રીસદ્ગુરુ મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ સવિનય નમસ્કાર હો. ૬

બાલ્યાદિષ્વપિ જાગ્રદાદિષુ તથા સર્વાસ્વવસ્થા સ્વપિ,
 વ્યાવૃત્તાસ્વનુવર્તમાનમહમિત્યંતઃ સ્ફુરંતં સદા ।
 સ્વાત્માનં પ્રકટીકરોતિ ભજતાં યો ભદ્રયા મુદ્રયા,
 તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ઇદં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥૭॥

અર્થઃ—બાલ્યાદિક તેમજ જાગ્રદાદિક પરસ્પરભિન્ન તન-મનની સર્વે અવસ્થાઓ વિષે અનુવર્તમાન, (તે તે અવસ્થાએ પ્રતીત થતા,) અને “ હું છું ” એમ શરીરની અંતર સદા સ્ફુરવા-વાળા પોતાના સ્વરૂપને શ્રદ્ધા પ્રીતિથી ભજન કરવાવાળાની મધ્યે જે ભદ્રામુદ્રાવડે પ્રગટ કરે છે તે શ્રીસદ્ગુરુ મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ વિનયપૂર્વક નમસ્કાર હો. ૭

વિશ્વં પશ્યતિ કાર્યકારણતયા સ્વસ્વામિસંબંધતઃ,
 શિષ્યાચાર્યતયા તથૈવ પિતૃપુત્રાદ્યાત્મના ભેદતઃ ।
 સ્વપ્ને જાગ્રતિ વા ય એષ પુરુષો માયાપરિભ્રામિત-
 સ્તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ઇદં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥૮॥

અર્થઃ—જે આ પુરુષ (જીવ) માયાવડે ચારે ગમથી ભ્રાંતિને પામેલો અંતઃકરણની સ્વભાવસ્થા વિષે અથવા જાગ્રદવસ્થાવિષે કાર્યકારણભાવવડે, સ્વસ્વામિસંબંધવડે અને શિષ્યઆચાર્યભાવવડે તેમ જ પિતાપુત્ર આદિ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપવડે ભેદથી આ વિશ્વને દેખે છે તે શ્રીસદ્ગુરુની મૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ દીન-ભાવે નમસ્કાર હો. ૮

भूरंभांस्यनलोऽनिलोंबरमहर्नाथो हिमांशुः पुमा-
 नित्याभाति चराचरात्मकमिदं यस्यैव मूर्त्यष्टकम् ।
 नान्यत् किंचन विद्यते विमृशतां यस्मात्परस्माद्विभो-
 स्तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥९॥

અર્થઃ—પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને પુરુષ (જીવ) એમ આ સ્થાવરજંગમરૂપ જે પરમાત્માની મૂર્તિનું અષ્ટક લોકોને જણાય છે, અને પરમાત્માનો વિચાર કરવાવાળા પુરુષને જે વિભુરૂપ પરમાત્માથી ભિન્ન બીજું કંઈ પણ અહીં વિદ્યમાન જણાતું નથી તે શ્રીસદ્ગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા આ સવિનય નમસ્કાર હો. ૯

સર્વાત્મત્વમિતિ સ્ફુટીકૃતમિદં યસ્માદમુષ્મિંસ્તવે,
 તેનારય શ્રવણાત્તર્થાર્યમનનાદ્યનાચ્ચ સંકીર્તનાત્ ।
 સર્વાત્મત્વમહાવિભૂતિસહિતં સ્યાદીશ્વરત્વં સ્વતઃ,
 સિદ્ધ્યેત્તત્પુનરષ્ટધા પરિણતં ચૈશ્વર્યમવ્યાહતમ્ ॥૧૦॥

અર્થ:—જેથી આ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ સ્તોત્રમાં એમ આ જીવના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો સર્વાત્મભાવ સ્પષ્ટ કર્યો છે તે હેતુથી આ સ્તોત્રના શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રવણથી તથા આ સ્તોત્રના અર્થના મનનથી અને શ્રીદક્ષિણામૂર્તિના ધ્યાનથી તથા તેમના નામના સંકીર્તનથી વ્યાવહારિક મહાવિભૂતિ સહિત સર્વાત્મભાવરૂપ ઈશ્વરભાવ આવે શુભ પ્રયત્ન કરનારા મનુષ્યને સ્વનઃસિદ્ધ થાય છે. વળી આ સ્તોત્રના પાઠ આદિ કરનારને સૂક્ષ્મ ને મહાન્ ઇત્યાદિ આઠ પ્રકારથી વિવર્ત પરિણામને પામેલા બ્રહ્મરૂપ અભંગ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ પણ થાય છે. ૧૦

॥ ક્ષેપક શ્લોકો ॥

માલોની હંદ.

વટવિટપિસમિપે, ભૂમિભાગે નિષણ્ણં,
 સકલમુનિજનાનાં, જ્ઞાનદાતારમારાત્ ।
 ત્રિભુવનગુરુમીશં, દક્ષિણામૂર્તિદેવં,
 જનનમરણદુઃસ્વ, ચ્છેદદક્ષં નમામિ ॥૧૧॥

અર્થ:—કૈલાશપર્વતપર ભદ્રવટ નામના રમણીય વડના વૃક્ષની સમીપમાં નીચેની ભૂમિના ભાગપર બેઠેલા, સર્વ જિજ્ઞાસુ મુનિજનોને

કેવળ દયાથી બ્રહ્મજ્ઞાન દેનારા, ત્રણે લોકના પરમગુરુ, ઈશ્વર (જગ-
તના નિયંતા) ને જન્મ-મરણાદિરૂપ દુઃખોને તુરત નાશ કરવામાં
અતિ ચતુર શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને હું શ્રદ્ધાભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું. ૧૧

અનુષ્ટુપ છંદ.

ચિત્રં વટતરોમ્ભે, વૃદ્ધાઃ શિષ્યા ગુરુર્ધવા ।

ગુરોસ્તુ મૌનં વ્યાખ્યાનં, શિષ્યાસ્તુ ચ્છિન્નસંશયા ॥૧૨॥

અર્થ:—પૂર્વોક્ત વડના ઝાડના મૂળમાં વયોવૃદ્ધ શિષ્યો અને
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિરૂપ જુવાન મહાપુરુષ સ્થિત છે, વળી તે સદ્ગુરુનું
ભદ્રામુદ્રારૂપ મૌન વ્યાખ્યાન છે, અને તેમના શનકાદિક શિષ્યો સંશ-
યરહિત થયા છે એ બહુ આશ્ચર્યની વાત છે. ૧૨

ૐ નમઃ પ્રણવાર્થાય, શુદ્ધજ્ઞાનૈકમૂર્તયે ।

નિર્મલાય પ્રશંતાય, દક્ષિણામૂર્તયે નમઃ ॥૧૩॥

અર્થ:—પ્રણવના અર્થરૂપ ને શુદ્ધજ્ઞાનનો જ પ્રત્યક્ષ મૂર્તિરૂપ
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા નમસ્કાર હો. અતિનિર્મળ અને પ્રશંત
એવા શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને મારા પુનઃ પુનઃ ભાવપૂર્વક નમસ્કાર હો. ૧૩

નિધયે સર્વવિદ્યાનાં, મિષજે ભવરોગિણામ્ ।

ગુરુવે સર્વલોકાનાં, દક્ષિણામૂર્તયે નમઃ ॥૧૪॥

અર્થ:—સર્વ વિદ્યાઓના મોટા ભંડારરૂપ, ભવરોગીઓના
સાચા વૈદ્ય અને સર્વ લોકોના હિતોપદેશ સાચા સદ્ગુરુ શ્રીદક્ષિણા-
મૂર્તિને મારા શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક વારંવાર નમસ્કાર હો. ૧૪

મંદાક્રાન્તા છંદ.

મૌનવ્યાખ્યાપ્રકટિતપરબ્રહ્મતત્ત્વં યુવાનં,
વર્ષિષ્ટાંતેવસદૃષિગણૈરાવૃતં બ્રહ્મનિષ્ઠૈઃ ।

આચાર્યૈર્દ્રં કરકલિતચિન્મુદ્રમાનંદરૂપં,
સ્વાત્મારામં મુદિતવદનં દક્ષિણામૂર્તિમીડે ॥૧૫॥

અર્થ:—મૌન વ્યાખ્યાવડે (ભદ્રામુદ્રાવડે) જેમણે પોતાના
સનકાદિ શિષ્યોના હૃદયમાં પ્રહતતત્ત્વને પ્રગટ કર્યું છે એવા, મનોહર
યુવાવસ્થાને ધારણ કરનારા, સમીપમાં વસતા અતિવૃદ્ધ બ્રહ્મનિષ્ઠ
ઋષિઓવડે ઘેરાયેલા, હાથવડે કરેલી ભદ્રામુદ્રાને જિજ્ઞાસુઓના પરમ-
હિતમાટે ધારણ કરનારા, પરમાનંદરૂપ, પોતાના સ્વરૂપમાં જ આ-
રામવાળા, પ્રસન્ન વદનવાળા અને સર્વ બ્રહ્મોપદેષ્ટા આચાર્યોમાં
ર્ષદ્રરૂપ એવા શ્રીદક્ષિણામૂર્તિની હું ભાવપૂર્વક સ્તુતિ કરું છું. ૧૫

॥ इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य श्रीमच्छंकराचार्य
विरचितं श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रं समाप्त ॥

ॐ भूमिका ॐ

શ્રી પરમાત્માના કૈવલ્યપદ પ્રાપ્તિના પ્રારંભમાં પ્રથમ દ્વિવર્ણ સંજ્ઞકને
પટ્કર્મની આવશ્યકતા દર્શપથમાં સમન્વય છે. વિપ્ર કલ્પતરૂને પટ્કર્મની
આચાર અન્વલિએ સિચવામાં મનુષ્યની ઐહિક અને પરલોક એણાનું
નિકેતન સમયવર્તિ થતું નય છે. અને નજક નજક બ્રહ્મપુરુષ સંબંધી ઐક્ય
લક્ષણતાનો હૃદય થવા પામે છે. અહરહઃ સ્નાત્વા સન્ધ્યામુપાસીત
એ સુત્રને ઋષિઓની દૃષ્ટિએ જોતાં પટ્કર્મ એટલે હૃદય અવાન્તર નિવાસ
થયેલા અવિદ્યામય કલ્પને દૂર કરી, બ્રહ્મનું અનુપમેય દર્શન કરવાની શક્તિનો
પ્રબળ સંસાર અંતઃચતુષ્ઠયમાં નિતરાંવે છે તે. આ લઘુ અંથની ઉત્થાનિકા
આથી વિશેષ વિસ્તરણપૂર્વકના વિવેકે આલેખવી ન હોય; વસ્તુતઃ આત્મિક
સમયે ત્રિવર્ગના બાળકો પટ્કર્મથી પશ્ચિમમુખ થયેલા જોતાં ભારતની ભવિષ્ય-
કલ્પના ઉપર રચામતાનું આવરણ હોવાની શંકા સંભવે છે. આ સ્થિતિ દૂર
થવા અને દ્વિન્શિશુઓ પોતાના શ્રેયસ્ ધર્મમાં વિશેષ આદરવાળા થાય,
એ પુણ્યવસ્તુને ફળવાન થયેલી જોવાના કારણે આ અંથ બ્રાહ્મણ બાળકોના
હાથમાં બિના મૂલ્યે આપવાનો યોગ મળ્યો છે. ધર્મ “ પાલન, ઉપજાવ
યા દેશના ઉદ્ધારક કારણે અવલેખે છે.” યતો ધર્મસ્તતો જયઃ આવ
ધર્મમાર્ગનાં પ્રેરણાત્મક પુસ્તક જે સમાજને યોજનામાં આપી કિમતે કે વિન
મૂલ્યે પહોંચાડવામાં આવે તે સમાજની ધર્મશિથિલતા દૂર થવાનો પૂરે
સંભવ છે.

વિશેષમાં આ ગ્રંથનો સદુપયોગ પૂર્ણ રીતે બ્રાહ્મણ બાળકો તરફથી થાય એમ હું જોવા ઇચ્છું છું. પરમાત્મા દ્વિજ સર્વસ્વને સન્નતિ આપી ધર્મમાં વિશેષ આદરવાળા બનાવે એ વાંચ્યા. આ પુસ્તક યોજવામાં વિંબલૃ બૈદ્ય જગન્નાથ શર્માએ તથા આપ સુજ્ઞ જનોએ જે જે ઘટિત સૂચનાઓ આપી તેમાં હું તેમનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું.

આ પુસ્તકની જોને જરૂર હોય તોણે કૃત એક આનાની પોસ્ટલ ટીકીટ
મોકલી મંગાવી લેવું. ટિલચરણ મુલિધર સનાતન સેવક,

હરિવલ્લભ મહાશંકર ભટ. મુ. આમોદ, જી. ભરૂચ.

मुद्रापृष्ठः श्री शारदाविजय प्रि. प्रेस, सी.बी.रोड, अमदावाद.

